

המרכז לפלורליזם יהודי | התנועה הרפורמית

מודרות למהדרין:

הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי בישראל

המרכז לפלורליזם יהודי | התנועה הרפורמית

מוזרות למהדרין: הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי בישראל

נובמבר 2010

כתיבה: עו"ד ריקי שפירא-רוזנברג

יעוץ: עו"ד עינת הורביץ, עו"ד רות כרמי, עו"ד אורלי ארז-לחובסקי

© המרכז לפלורליזם יהודי, התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) בישראל

תמונת השער: תומר אפלבוים, "הארץ", 29.9.2010 - כל הזכויות שמורות לעיתון "הארץ" בע"מ

המרכז לפלורליזם יהודי
דוד המלך 13, ת.ד. 31936, ירושלים 91319
טלפון: 6203323-02 | פקס: 6256260-02
www.irac.org | irac@irac.org

החל משנת 2001 עוקב המרכז לפלורליזם יהודי אחר דרישות הפרדה בין נשים וגברים מצד חלק קיצוני מתוך הציבור החרדי. דרישות הפרדה אלו נתנו אותותיהן כמה שנים קודם לכן, כאשר בשנת 1997 הוחלט על קיום ניסויי מקדים של שני קווי אוטובוס בירושלים ובני ברק אשר תונהג בהם הפרדה בין נשים וגברים באוטובוס: עליה של נשים לאוטובוס בדלת האחורית וגברים בדלת הקדמית ובהתאם שוריינו המקומות הקדמיים באוטובוס לגברים ואילו האחוריים לנשים.

על אף העדר דיון במסקנות הניסוי, עם השנים, הלכו הקווים המופרדים והתרבו ועמם גם עדויות רבות של נשים על כפיה של ההפרדה והתנהגות משפילה כלפי נשים שאף לוותה באלימות פיזית ומילולית. כל אלו הובילו את המרכז לפלורליזם יהודי לפנות בדרישה למשרד התחבורה ולחברות התחבורה להפסיק את הנוהג המפלה. לאור סירובם של הנוגעים בדבר, הגיש המרכז עתירה תקדימית לבג"ץ אשר עדיין תלויה ועומדת.

במהלך השנים בהן עקב המרכז לפלורליזם יהודי אחר ההתפתחויות סביב הפעלת קווי האוטובוס, הגיעו אל המרכז פניות של נשים וגברים המעידות על דרישות הפרדה נוספות במרחב הציבורי. המרכז טיפל בפניות אלה מול הגורמים הנוגעים בדבר. התגברות התופעה היא שהובילה ליוזמה לכתוב דוח זה שמטרתו לספק תמונת מצב עדכנית הפורשת את שלל המקומות בהם נעשים ניסיונות ליצור נורמות ציבוריות חדשות המשליטות הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי.

המונח הפרדה בו משתמש הדוח הוא מונח ניטרלי, אולם לא ניתן להתעלם מהעובדה כי דרישות ההפרדה רובן ככולן משמען דחיקת הנשים אחורה במובן הפיזי ולעיתים רבות החוצה במובן הרעיוני. כך למשל ההפרדה בין נשים לגברים באוטובוסים תורגמה לדרישה כי הנשים יעלו בדלת האחורית וישבו מאחור ואילו הדלת הקדמית והמקומות הראשונים באוטובוס יועדו לגברים. אין זה מקרי כי אותו פלג קיצוני בחברה החרדית אשר דרש את ההפרדה לא הציע שהנשים יעלו וישבו מקדימה והגברים מאחור או שהנשים ישבו בצד הימני של האוטובוס והגברים בצד השמאלי. הדרישה כי הנשים ישבו מאחור נובעת מן העובדה כי כל דרישת ההפרדה בין נשים לגברים מבוססת על זיהוין של הנשים עם הספירה הפרטית וחובתן להיעדר מן הספירה הציבורית מתוך רצון לשמר את ההירארכיה המגדרית. תפיסה פטריארכאלית זו המותירה את המרחב הציבורי בעיקרו לגברים אפיינה את הקהילות היהודיות לדורותיהן. מן הראוי לציין שדווקא בימי הבית השני, ישנם ממצאים המעידים על-כך שלא היו עזרות נשים על אף שנראה כי נשים היו נוכחות בבית הכנסת. המשך הדרת הנשים מהספירה הציבורית היה בדרך כלל מטעמים של שני ערכים מרכזיים: צניעות ושלמות המשפחה. תפקידה של האישה עוצב בחברה היהודית בתוך הבית פנימה, תוך דגש על חובתה למנוע את היותה למכשול ברשות הרבים כפיתוי מיני. כך עיקר תפקידה של האישה הוא להיות אם ורעיה, והגבר הוא שממלא את התפקידים מחוץ לבית. כאשר הדרישה להפרדה בין נשים לגברים באה מתוך תפיסה חברתית זו, ממילא נגזרת הקביעה כיצד תתבצע ההפרדה: באופן בו הנשים, שהן אחראיות על הטוהר המיני, יהיו בלתי נראות. כך, בהתכנסויות ציבוריות, הנשים נדרשות לשבת מאחור או ביציע ואילו המקומות הקדמיים מיועדים לגברים. באחד המקרים אף נתקלנו בהדרה מוחלטת של הנשים וקביעה כי כנס ציבורי של לקוחות בנק מיועד לגברים בלבד. הפרדה, אם כן, משמעותה לא הפרדה "נקיה" המחלקת את המרחב הציבורי לשניים באופן שוויוני תוך שמירת גישה שווה למרחב הציבורי, אלא כמעט תמיד הפרדה משמעותה דחיקת הנשים והעלמתן מהמרחב הציבורי.

התרחבות תופעת ההפרדה בין נשים לגברים בקווי אוטובוס, כמו גם במקומות ציבוריים נוספים, הדגישה שלושה עניינים הראויים להתייחסות הולמת, בהתמודדות עם תופעת ההפרדה: האחד, המחייב שוויון בין

נשים וגברים ומגן על חירות הפרט. השני, כי החברה החרדית אינה עשויה מקשה אחת; אין המדובר ב"גוש שחור" הומוגני שהדעות ואורח החיים שלו הם אחידים, אלא בתוך החברה החרדית קיימים פלגים שונים וגישות מגוונות לדרישת הפרדה. לא כל הנמנים עם החברה החרדית מסכימים לדרישות הפרדה וחלק לא מבוטל מן החרדים, גברים ונשים, רואים בדרישות הפרדה הקצנה לא רצויה הפוגעת בנשים וגברים כאחד. רבים מבין המתנגדים להפרדה מבטאים את דעתם בצורה אנונימית מתוך חשש שייתפסו כפורשים מן הציבור, אולם קולות אלה נשמעים בבירור.²

הנושא השלישי הראוי להתייחסות הוא כי אף אם נקבל את הדרישה להפרדה כדרישה המאפיינת את החברה החרדית בכללותה - קביעה בעייתית כאמור - ואף אם דרישות שכאלו עשויות לעלות בקנה אחד עם הדין, הרי שלא ניתן לחלק את המרחב הציבורי הישראלי באופן דיכוטומי למרחב ציבורי השייך באופן מובהק לאוכלוסייה החרדית לעומת מרחב ציבורי השייך לחברה הכללית. נסיון קווי האוטובוס הנפרדים המחיש כי לא ניתן לחלק את הערים או את הארץ לאזורים המשרתים אוכלוסייה שמעוניינת בהפרדה באופן מובהק. הדבר נכון אף ביחס למרפאות הנמצאות בשכונות בעלי צביון חרדי, אך משרתות אוכלוסייה מגוונת. לכן, יצירת מרחב ציבורי נפרד מחייבת מיד הקמת אלטרנטיבה לאלה הרואים עצמם נפגעים ממנה ומשמעה הקצאת משאבים מצד המדינה לצורך כך וחלוקת אופיו של המרחב הציבורי לזוה המכבד ערכים של שוויון וחירות וזוה שמתעלם מהם.

טיפול המרכז בתלונות על הפרדה בין נשים וגברים העלה תופעה מדאיגה והיא העדר מדיניות ממשלתית בשאלת הפרדה במרחב הציבורי. בכלל זה, לא קיימת כלל בחינה שיטתית, לרבות בחינה משפטית של חוקיות הפרדה, לא קיימות הנחיות או חשיבה כיצד להתמודד עם דרישות הפרדה, לא קיימים תבחינים (קריטריונים) ברורים אשר יסמנו את גבולות האסור והמותר בתחום. נוסף על כך, דרישות הפרדה המגיעות מצד חלקים בציבור החרדי אינן נתקלות בעמדה מגובשת נגדית של הציבור הלא-חרדי (להלן: "הציבור הכללי"). הציבור הכללי לעיתים קרובות אינו מודע לתופעת הפרדה כתופעה, אלא לכל היותר נתקל במקרה אחד או שניים, לעיתים בתחומי חיים שונים לחלוטין, וכך לא מתגבשת התנגדות רחבה או התארגנות כנגד השלטת נורמות הפרדה. כתוצאה מאוזלת ידה של הממשלה שלא מגבשת מדיניות ברורה וקווים אדומים בנושא, בצד הלחץ של פלגים חרדיים על מקבלי החלטות ופוליטיקאים, ובהעדר לחץ נגדי של הציבור הלא חרדי - הולכת תופעת הפרדה ומתרחבת. דרישות הפרדה מתקבעות לכדי מדיניות המספחת עוד ועוד תחומי חיים, שטחים גיאוגרפים נרחבים יותר, ואף נותנת להן תוקף נורמטיבי מחזק.

מטרתו של הדו"ח הינה אפוא להעלות את המודעות לנושא הפרדה, על ידי תיעוד תופעת הפרדה במרחב הציבורי והדרך שבה היא מונהגת, והצבת מראה בפני החברה הישראלית על מנת שתאלץ להתמודד עם שאלת מדיניות זו באופן מכוון, שיאפשר קיום דיון ציבורי בנושא. מטרה נוספת של הדו"ח הינה להציע קווי מדיניות אשר יתאמו את אופייה של המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית, ויעלו בקנה אחד עם הדין בישראל.

1. בעניין זה ראו: חרדים בישראל: השתלבות בלא טמיעה, עמנואל סיוון, קימי קפלן (עורכים), עמ' 224-276, (מכון ון ליר, הוצאת הקיבוץ המאוחד)

2. ראו דוח הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה ציבורית בקווים המשמשים את המגור החרדי שנתמנתה על ידי שר התחבורה מיום 26.10.09 סעיף 23

דוח זה מציג:

1. ממצאים מן השטח בעניין הפרדה בין נשים לגברים.
2. ניתוח של הדרישה הדתית היהודית להפרדה מגדרית ומקומה של האישה ביהדות.
3. ניתוח משפטי באשר לאפשרות ההפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי על פי חוקי מדינת ישראל.
4. המלצות כיצד להתמודד עם דרישות של הפרדה במרחב הציבורי מתוך מטרה לעגן מרחב ציבורי שוויוני ומשותף לכולם, תוך כיבוד השונות, החירות, והחופש לדת ומדת לכל אחד ואחת.

א. תופעת הפרדה - ממצאים עובדתיים

בחלק זה של הדוח נציג עדויות של גברים ונשים אשר נתקלו בדרישות של הפרדה במקומות שהם חלק מהמרחב הציבורי הישראלי. דרישות הפרדה באו הן מצד גופים ממשלתיים או סטאטוטוריים כמו משרד החינוך או הקרן למורשת הכותל המערבי והן מצד גורמים פרטיים כמו בעלי חנויות, או שהתרחשו במדרכה ברחובה של עיר. התרבות הפניוּת, וגיוון המקומות הובילו אותנו להבנה שמדובר בתופעה גורפת שדוח זה מבקש להצביע על מימדיה. כותרות המשנה של חלק זה של הדוח מצביעות על מגמה של דרישת הפרדה בין נשים לגברים בכל תחומי של המרחב הציבורי: ממוסדות ציבוריים המספקים שירותים בסיסיים כמו מרפאות וסניפי דואר, עבור אל מקומות בהם מתקיימים טקסים דתיים, ומקומות בהם נערכים כנסים ואירועים ועד הפרדה בחנויות מסחר ומדרכות רחוב.

הפרדה במקומות ציבוריים נותני שירותים:

1. הפרדה באוטובוסים

בשנת 1997 החלו חברות התחבורה הציבורית (ובעיקר אגד) להפעיל קווי אוטובוס ייעודיים לציבור החרדי. בתחילה היה מדובר בשני קווים בלבד בירושלים ובבני ברק. כיום מופעלים כ-50 קווי מהדרין, רובם בינעירוניים, וחלקם עירוניים. בקווים אלה העלייה לאוטובוס נפרדת - נשים מאחור וגברים מקדימה, וכך גם הישיבה באוטובוס. לעתים יש גם דרישה ללבוש צנוע. בדרך-כלל הנסיעה בקו מהדרין מהירה יותר מנסיעה בקו "רגיל", שאינו מהדרין. בנוסף עלות הנסיעה בקו מהדרין זולה משמעותית מעלות הנסיעה בקו חלופי "רגיל".

אישה שמתנגדת לכללים צפויה להטרדות ואיומים, אשר מגיעים לעיתים כדי אלימות פיזית ממש.

המרכז לפלורליזם יהודי החל לפעול בעניין הקווים בשנת 2001 ופנה למשרד התחבורה וחברות התחבורה הציבורית בדרישה להפסיק את הפרדה הנהוגה. היות ומשרד התחבורה וחברות התחבורה הציבורית לא נענו, הגיש המרכז לפלורליזם יהודי בשנת 2007, יחד עם מספר נשים שנפגעו בעת שנסעו בקווי מהדרין, עתירה כנגד משרד התחבורה וחברות התחבורה הציבורית, בדרישה לצמצם באופן ניכר את קווי המהדרין, להפעיל קו חלופי ללא הפרדה לקווים אלה, ולוודא שביטחונן של הנוסעות נשמר (בג"ץ 746/07). תגובתו של משרד התחבורה הייתה כי הסדר הפרדה הוא "הסדר וולונטרי" וכי אין בכוונת המשרד להתערב בעניין. תגובתה של אגד בעניין הייתה כי החברה החרדית היא מיעוט דתי אשר המדינה צריכה לכבד את ערכיו במסגרת מדינה רב תרבותית.

בית המשפט העליון אשר דן בעתירה בינואר 2008 השמיע ביקורת לגבי הדרך בה מתבצעת הפרדה באוטובוסים והמליץ למשרד התחבורה למנות ועדה שתדון בעניין. הוועדה שהוקמה קיבלה מאות מכתבים מאנשים, נשים וארגונים המתנגדים להפרדה ואלפי מכתבים מאנשים חרדים התומכים בהפרדה. המרכז לפלורליזם יהודי הגיש אף הוא את עמדתו בפני הוועדה.

הוועדה הגישה את מסקנותיה באוקטובר 2009 וקבעה כי קווי אוטובוס ציבוריים בהם נהוגה הפרדה בין נשים וגברים אינם חוקיים על פי הדין הקיים במדינת ישראל. הוועדה אף קבעה כי הסדר בתחבורה הציבורית הכולל הפרדה בכלל, ובין גברים ונשים בפרט, טומן בחובו ובעצם קיומו - היבטים של כפייה.

המלצתה העיקרית של הוועדה היתה להנהיג הסדר זמני בקווים בהם היתה נהוגה הפרדה עד כה, במסגרתו ייפתחו שתי הדלתות באופן שיאפשר לכל נוסע ונוסעת לעלות לאוטובוס ולשבת כרצונו בתוך האוטובוס. הוועדה סבורה שכך יוכלו נוסעים חרדים לשבת לפי בחירתם, אך יוגדר שאין הסדר של הפרדה בין המינים ולא ייאכף הסדר שכזה לא במפורש ולא במשתמע.

המרכז לפלורליזם יהודי כעותר, מסר את תגובתו להמלצות הוועדה. בתגובתו הצטרף המרכז למסקנות הוועדה לפיהם הסדר ההפרדה אינו חוקי, אולם הסתייג מן ההסדר הזמני המוצע על ידי הוועדה בשל החשש הממשי כי גם בהסדר זה תתקיים הלכה למעשה כפייה של ההפרדה. עוד דרש המרכז כי תעריפי הנסיעה בכל הקווים יהיו זהים וכי אם יוחלט בכל זאת לקיים את ההסדר הזמני, תקבע הוועדה נוהל לפיקוח על הפעלת הקווים הניסויים כך שאכן יישמרו בהם הכללים וההפרדה לא תיכפה על הנוסעים. שר התחבורה הודיע שבכוונתו להציב שלטים בקווי ההפרדה שיהיו בגדר המלצה לנוסעים. הודעה זו עמדה בניגוד להמלצות וממצאי הדוח ולכן בית המשפט הוציא צו ביניים שהורה על קיום ההסדר הזמני עליו החליטה הוועדה וכן הוציא צו על תנאי שהורה לשר לנמק מדוע לא יפעל בהתאם להמלצות הדוח. שר התחבורה הודיע בתגובה כי הוא יכבד את צו הביניים ויגיש דוח על ממצאי תקופת הבדיקה בקווים שהוגדרו בעבר קווי הפרדה. לאחרונה הגיש השר תגובה ממנה עולה כי ההסדר הקיים נכשל.

נוכח כשלוננו של משרד התחבורה לפקח על הקווים, החליט המרכז לפלורליזם יהודי ביחד עם נוער תל"ם, התנועה המסורתית, ארגון קולך, ירושלמים, נאמני תורה ועבודה, מרצ וישראל חופשית לבדוק את מצב ההפרדה באוטובוסים. במהלך החודשים אוגוסט - אוקטובר 2010, קיימו פעילים מטעם הארגונים 128 נסיעות. ב-31 נסיעות - רבע מכלל הנסיעות - התקבלו תלונות שונות, ביניהן מניעת עליית נשים לאוטובוס מהדלת הקדמית או מניעת ישיבה בחלק הקדמי של האוטובוס. נשים רבות היו חשופות להטרדות ואיומים קשים מצד הנוסעים, לעתים בגיבוי הנהג. התלונות מוכיחות כי בקווי ההפרדה נמשכים חיכוכים ועימותים אלימים על רקע דרישה להפרדה, ועל כן בתגובה שהוגשה לבית המשפט, דרש המרכז לבצע שינוי של ממש בשטח - סגירת הדלת האחורית בכל הקווים - כדי לאפשר בחירה חופשית של מקום הישיבה באוטובוס. דיון נוסף בעתירה צפוי להתקיים ביום 21.11.10.

2. הפרדה במרפאות קופת חולים בירושלים

במהלך שנת 2008 ביקרו מתנדבות של המרכז לפלורליזם יהודי בשתי מרפאות בירושלים, אחת של קופת חולים כללית ואחת של קופת חולים מאוחדת בשכונת מקור ברוך. בשתי המרפאות נמצא כי נהוגה הפרדה בין גברים לנשים בחדרי המתנה. במרפאת קופת חולים מאוחדת חדר המתנה מחולק על ידי קיר העובר באמצע, כאשר אזורי המתנה נמצאים משני עברי הקיר. באזור אחד מצוין שהוא מיועד לגברים בלבד והשני לנשים בלבד. במרפאת קופת חולים כללית ברחוב דבורה הנביאה בירושלים קיימות כניסות נפרדות לחלוטין לנשים ולגברים המובילות לחדרי המתנה נפרדים באגפים שונים של הבניין. אל מרפאת המהדרין של קופת חולים כללית הסמוכה למשרד החינוך ברחוב הנביאים בירושלים מובילות שתי כניסות. על האחת כתוב: "מרפאת מהדרין גברים" על השניה: "מרפאת מהדרין נשים". שני החדרים זהים בגודלם, ועל הקירות בשניהם מופיע תקנון של מרפאת מהדרין: "תסודר הפרדה מלאה בין גברים לנשים, כולל רופאים לגברים ורופאות לנשים" "על העובדות להגיע בלבוש צנוע (שמלה ארוכה, גרביים, חולצה עם שרוולים ארוכים, פתח צוואר סגור) לבוש מכובד ולא צמוד או שקוף. חובה לפרסם שלקוחות המגיעים למרפאה זו חייבים לכבד את המקום בלבוש צנוע ההולם לרוח המקום". עוד מופיע בתקנון כי: "במקום חולי גדול, שיש צורך לאישה

להיבדק אצל רופא מומחה, אם צריך לגלות חלק מהגוף - יש ללבוש חלוק עם ריצ'רצ'ים המאפשר פתיחה רק של המקום המסוים הנצרך לבדיקה. לגבי ילדים נאמר: "המהדרים לסדר גם לילדים רופא לבנים ורופא לבנות תבוא עליהם ברכת השם ויש בזה חיזוק עצום לקדושת ילדי ישראל". התקנון מתייחס לנורמות נוספות הנלוות להפרדה: בחדרי המתנה לא תהיה ספרות לא חרדית (עיתונים, ירחונים וכדומה), כמו כן, הכנסת תמונות ותרשימים של גוף האדם הגובלים בחוסר צניעות אף הם אסורים במרפאות המהדרין.³

3. הפרדה במרפאות קופת חולים בבית שמש

בתאריך 16.11.07 התפרסמה בעיתון "ידיעות ירושלים" ידיעה, לפיה בסניפי קופת-חולים מאוחדת ושירותי בריאות כללית בעיר בית שמש, החלו בהנהגת הסדרי הפרדה בין נשים וגברים, לאור דרישת הציבור החרדי המתגורר בעיר. קופת-חולים מאוחדת הציבה מחיצה בחדרי המתנה "באופן המאפשר לגברים להמתין לתורם מאחוריה, מבלי להיתקל בנשים הלבושות באופן בלתי צנוע לטעמם". בסניף שירותי בריאות כללית נקבעו שעות ביקור נפרדות לגברים ולנשים. בעקבות פניה של המרכז לפלורליזם יהודי, הבהירה קופת חולים מאוחדת כי בשכונות חרדיות בבית שמש מוצבת מחיצת עץ המפרידה בין איזור המתנה לגברים לפינת ישיבה לנשים "מתוך צניעות ובעיות נידה". ראוי לציין כי דיני נידה אינם כוללים כלל איסורים הקשורים לנוכחות משותפת של נשים וגברים באותו חדר.³

4. הפרדה בין גברים לנשים בסניף דואר בשכונת הבוכרים בירושלים

ביום 28.12.07 פורסמה בעיתון "ידיעות ירושלים" ידיעה, לפיה נפתח סניף חדש של דואר ישראל בשכונת הבוכרים בירושלים, בו מונהגת הפרדה בתורים בין גברים ונשים. בידיעה מצוין כי "לראשונה תונהג כאן הפרדה מלאה בין גברים לנשים הממתינים לתורם. בנאומו הבטיח השר אטיאס, (שר התקשורת דאז) כי "מכאן יופץ הרעיון לכל הארץ". דברים דומים נאמרו בהודעה לעיתונות מס' 618 מטעם דואר ישראל מיום 24.12.07, בה צוין כי חברת דואר ישראל חנכה את סניף הדגל שלה למגזר החרדי, סניף "שערי גאולה". לפי האמור בהודעה, ציין שר התקשורת כי "זהו הסניף הראשון שבו תהיה הפרדה בין נשים לגברים ובעתיד אני צופה כי נראה סניפים נוספים פועלים כך". בעקבות דברים אלה פנינו אל משרד התקשורת על מנת לקבל הבהרות. משרד התקשורת מסר כי כעת לא מתבצעת הפרדה בין גברים לנשים בכלל סניפי הדואר, אולם לא נשללה מכל וכל הדרישה של חלק מהאוכלוסייה, קרי, האוכלוסייה החרדית, להפרדה.⁵

5. הקמת תחנת משטרה כשרה באשדוד

ביום 21.3.07 פורסמה בעיתון מעריב ידיעה לפיה החליטה משטרת ישראל להקים "תחנה כשרה" עבור האוכלוסייה החרדית בעיר אשדוד. בידיעה צוין כי הקמת התחנה נעשית בשיתוף קבוצה של עשרה רבנים, אשר הציבו תנאי לפיו בתחנה החדשה לא יהיו שוטרות או מתנדבות. התחנה צפויה הייתה להיפתח בסוף

3. יהודה שוחט: "גדר הפרדה", ידיעות אחרונות, 21.2.10.

4. פרץ ידידיה, "סניפי מהדרין: הפרדה בין המינים בקופות החולים", ידיעות ירושלים, 16.11.07.

5. אבישי בן-חיים, "מלך בשר ודם", מעריב nrg בתאריך 25.10.10.

חודש מרץ. כשפנינו למשטרת אשדוד בעניין, נמסר לנו שאין כוונה לפתוח תחנת משטרה נוספת אלא שמדובר בשיטור קהילתי המגייס מתנדבים לשמירה בשכונה. לטענת מפקד המשטרה, מדובר במגבלה שיטילו הרבנים על נשים חרדיות להתנדב למשמר האזרחי.⁶

6. הפרדה בטיסות אל-על

בתאריכים 12.1.09 - 13.1.09 פורסמו בעיתונות ידיעות, לפיהן חברת אל על מנהלת מגעים מתקדמים עם הציבור החרדי, להפעלת טיסות מיוחדות עבור ציבור זה, טיסות האמורות להמריא כבר לקראת חג הפסח תשס"ט. על פי הפרסומים, בטיסות אלה תהיה הפרדה מלאה בין גברים ונשים והדיילים שיועסקו באזור הישיבה של הגברים יהיו גברים בלבד. כמו כן, לא יוקרנו סרטים בטיסות אלה, והמזון שיוגש יהיה כשר למהדרין. על פי הידיעות, אין מדובר בטיסות שיתווספו לטיסות הקיימות, אלא בטיסות קיימות שיוסבו ל"טיסות מהדרין", כאשר את הנוסעים החילונים ירכזו בטיסות "הרגילות". המרכז לפלורליזם יהודי פנה בעניין לשר התחבורה ולמנהל רשות שדות התעופה בטענה כי במדיניות זו יש משום פגיעה חמורה בזכות לשוויון וכן פגיעה בזכות לכבוד של נוסעים, החפצים לטוס בחברת אל על ושאינם מעוניינים בהפרדה בין גברים ונשים. בתשובה נענינו כי הידיעות העיתונאיות בדבר הפרדה בטיסות אל על אינן מבוססות. אל-על אינה מתכוונת לקיים טיסות בהן תתקיים הפרדה בין המינים. יחד עם זאת, אל על מחכירה מדי פעם מטוסים לקבוצות שונות - כגון חברות מסחריות המטיסות את עובדיהן לנופש בחו"ל - אולם במקרה כזה מדובר בטיסות שאינן טיסות סדירות אלא טיסות צ'רטר (של חברת סאן דור) או טיסות הנוספות על הטיסות הרגילות. במסגרת זו, הוחכרו מטוסים שהטיסו חרדים לאומן (בטיסות אלה אכן לא היו דיילות אלא דיילים, אבל לא הוסכם מראש על הפרדה), כאמור מדובר בטיסות נוספות על הטיסות הסדירות של אל על לאוקראינה.⁷

7. כנס לגברים בלבד בבנק פועלי אגודת ישראל

ביום 07.12.09 דווח בגלי צה"ל כי בנק פועלי אגודת ישראל (פאג"י) השייך לקבוצת הבינלאומי, מקיים כנס לקוחות ברמת גן, למחרת היום (08.12.09), כאשר הכנס מיועד לגברים בלבד. בהזמנה שנשלחה ללקוחות הבנק נכתב כי ההשתתפות מיועדת לגברים בלבד, זאת בשל מנהגי החברה החרדית. בחברה החרדית, נשים רבות הן המפרנסות את המשפחה ומנהלות את משק הבית ובכל זאת, הבנק בחר להתעלם מכך ולקבוע כנס לגברים בלבד. בתשובה לפנייה של המרכז לפלורליזם יהודי בעניין הפגיעה בציבור הנשים השיב מנכ"ל הבנק כי בבנק פועלי אגודת ישראל הפועל במגזר החרדי מתקיימים אירועים רבים לעובדי הבנק וללקוחותיו, תוך הפרדה בין נשים לגברים. לגבי הכנס האמור השיב המנכ"ל כי הוא היה כנס סגור ללקוחות נבחרים של הבנק, שעסק בנושא התעסוקה שהוא אחת הסוגיות הבעייתיות במגזר החרדי, כשהסוגיה שנדונה בכנס התמקדה בדילמה העומדת בפני הגבר החרדי כמי שמחויב דתית וערכית להקדיש עיתותיו ללימוד התורה אך גם לסייע בפרנסת הבית.⁷

6. אלמוג בוקר: "בקרוב באשדוד-תחנת משטרה לחרדים", מעריב 21.3.2010.

7. קובי נחשוני, "בקרוב באל-על: טיסות מהדרין לחרדים", y-net 12.1.09.

8. רותם סלע, "בנק פאג"י: הכניסה לנשים אסורה בהחלט", במעריב nrg, 8.12.2009.

8. הצעת סגן השר יעקב ליצמן ליצור בתי חולים נפרדים לפגועי נפש בירושלים - לגברים ונשים

כוונה זו, אודותיה דווח לראשונה בעיתון הארץ (1.12.09), "זכתה" לאישור בוועדת הבריאות של הכנסת - בדבריו של סגן השר ליצמן "אני חושב שצריך להפריד שני בתי חולים. בשלב הזה אני מפריד רק מחלקות...". גם אם יש מקום ליצור מחלקות נפרדות בחלק מבתי החולים כדי לענות על הצורך של הציבור החרדי בעיקר, קיימת הסכמה בקרב אנשי המקצוע כי יצירה של שני בתי-חולים נפרדים תפגע ותסכן את בריאות החולים. הקולות המקצועיים בוועדת הבריאות של הכנסת דיברו בקול אחד על המחיר הבריאותי של ההפרדה: "בית חולים זה אספקלריה של מה שקורה בחיים הנורמטיביים. אני רוצה להביא מניסיוני האישי. אני עבדתי במחלקה סגורה מעורבת בבית חולים איתנים. אחר כך עברתי לעבוד במחלקה סגורה בטלביה. לא היה אח ורע לאלומות במחלקת גברים לעומת האלימות בבית חולים איתנים. זאת הייתה מחלקה הרבה יותר אלימה, הרבה יותר מסוכנת... אני חושבת שההפרדה הזאת במחלקות הסגורות לא נכונה. צריך להפריד את חדרי המגורים, אבל ודאי שלא להפריד בתי חולים או להפריד בשיקום... אם יש סטיגמה במדינת ישראל על בריאות הנפש זה דבר שיגביר את הסטיגמה. זה נותן הרגשה של בתי סוהר לנשים ובתי סוהר לגברים..."

(רובין קרני חברה במועצה הלאומית לבריאות הנפש).

וכן דבריו של פרופ' מיכאל שלפמן סגן מנהל בית החולים כפר שאול:

"המצב הנפשי במחלקות סגורות אצל נשים לחוד וגברים לחוד הרבה יותר חריף מאשר במחלקות המעורבות... במחלקות פתוחות סובלים מהעדר צוות בגלל שרוב הצוות נמצא במחלקות הנפרדות" מדברים אלו עולה כי הפרדה בין גברים ונשים בבתי חולים פסיכיאטרים גובה מחיר בריאותי ושיקומי כבד מהמטופלים. על אף זאת, דרישות של פלגים בחברה החרדית להפרדה נענים במסגרת בתי החולים היוצרים מחלקות נפרדות. המחיר הנוסף שיידרש להפרדת בתי חולים בלא צורך זוכה להתנגדות רחבה מאנשי המקצוע ויבוא על חשבון בריאות המטופלים ומשפחותיהם.⁹

הפרדה במקומות בהם מתקיימים טקסים דתיים:

9. הכותל

בשנים האחרונות, אנו עדים למגמה של הרחבת דרישות הפרדה בכותל המערבי, וזאת במגוון תחומים:

א. שביל לגברים בלבד בכותל

ברחבת הכותל בירושלים, בקצה הרחבה הציבורית סומן בשנת 2008 שביל לגברים בלבד. השביל מוביל מהרחבה למדרגות האחוריות המובילות ללב העיר העתיקה. נשים אינן מורשות כלל לעבור במעבר זה. סימון השביל לגברים בלבד הוא יצירת מתחם ציבורי נפרד לגברים, ללא חלופה לנשים.

ב. יצירת הפרדה בין גברים לנשים ברחבת הכותל העליונה וכפייתה על ידי אכיפה

בתשעה באב תשס"ט 2009 נאכפה הפרדה בין גברים לנשים ברחבה העליונה של הכותל המערבי, שטח שמעבר לרחבה הצמודה אל הכותל המיועדת לתפילה ומופרדת במחיצה. עשרות מאבטחים נשכרו לשם אכיפת הפרדה. הם התפזרו בתוך ההמון ודרשו מנשים לעמוד בצד אחד ומגברים בצד השני, מי שלא כיבד את הדרישה נדרש להתפנות מהרחבה.¹⁰

בחג השבועות תש"ע-18.5.10 יועדו בהנחיית רב הכותל כל השירותים בצד צפון לצד מנהרות הכותל לגברים בלבד ולנשים הוצבו תאי שירותים ליד עזרת הנשים כדי למנוע ערבוב בין נשים לגברים. כמו כן, הוצבו מחיצות לאורך כל הרחבה העליונה ועשרות סדרנים פיקחו על קיומה של הפרדה בין נשים לגברים גם ברחבה העליונה. בכך, לא נותר כל מרחב ציבורי משותף לנשים ולגברים ברחבת הכותל. הרחבה כולה הפכה להיות איזור נפרד על אף שרק החלק התחתון, בהיותו מיועד לתפילה, אמור להיות נפרד.

ג. הפרדה בטקסים הנערכים בכותל ואיסור על נשים להנחות ולדבר בפומבי בטקסים אלה

בחודשים יולי-אוגוסט 2009 ערכה הסוכנות היהודית טקסים לעולים שהגיעו ארצה בטיסות מאורגנות מארצות מוצאם. הטקסים הראשונים התקיימו בשטח הרחבה של הכותל שאינו מופרד במחיצה. הטקס נערך על-ידי מנחה (אישה), המשפחות העולות ישבו יחד: נשים וגברים. במסגרת הטקס קיבלו העולים תעודות זהות ישראליות. באמצע יולי 2009 הורה הרב הממונה על המקומות הקדושים-הרב שמואל רבינוביץ, כי יש לקיים את הטקס בישיבה נפרדת ואין לאפשר לאישה להנחות אותו. כך, הטקס שהתקיים לעולי צרפת ב-22.7.09 התקיים כבר בישיבה נפרדת של גברים ונשים וכן הכנס לעולי בריטניה. כאשר פנינו אל הרב הממונה על המקומות הקדושים ולשר לשירותי דת בבקשה להסביר את הדרישה נענינו שלא ניתן לקיים ברחבת הכותל טקסים שאינם דתיים, וטקסים דתיים ממילא חייבים להיערך תוך שמירת הפרדה בין גברים לנשים. בעקבות התערבות רב הכותל בטקסים שערכה הסוכנות היהודית בכותל, החליטה הסוכנות להפסיק לקיים את הטקסים ברחבת הכותל.¹¹

10. "שבאבניק? אל תבוא לכותל", חדרי חרדים, 29.7.09.

11. יאיר אטינגר וניר חסון, "הסוכנות היהודית תפסיק לקיים טקסים ברחבת הכותל בעקבות דרישת הרב" 13.10.09.

ד. הצבת סדרניות צניעות

מדריכי טיולים, אשר במשך שנים נהגו להביא קבוצות, בעיקר של יהודים מחו"ל, אל הכותל, מעידים על הקצנה בהפרדה ברחבת הכותל ועל החמרה בדרישות צניעות הלבוש. הקצנה זו כוללת הרחבה והגבהה של הגדר המפרידה והעמדת מחיצות נוספות. כמו כן, דרישות ה"צניעות" הוקצנו וסדרניות ניגשות לנשים ששרוולן לא מספיק ארוך ודורשות מהן להתכסות. ברחבה האחורית הרחוקה מן הכותל, בה פעם יכלו לשבת בקבוצות מעורבות, להתפלל בעברית או באנגלית או סתם לברך ולשיר - היום הדבר לא ניתן. מעשים כאלו נתקלים בתגובה זועמת מצד הסדרנים במקום הדורשים להפסיק את הפעילות המשותפת. "אני מאוד לא אוהב לבוא לכותל כי המסר שם הוא פשוט הפוך - במקום חוויה מאחדת ואמיתית, אתה חש תחושת מלאכותיות וניכור, אתה רק יכול להסתכל, אתה מרגיש לא שייך למקום. התיירים נחרדים מהתגובות של הסדרנים, לכן אנחנו מעדיפים להתפשר ולוותר על הכותל במימד הרוחני" (צבי לב-רן, מדריך טיולים).

ה. הפרדה בשער הבידוק הביטחוני

שער הכניסה והבידוק הביטחוני לרחבת הכותל מכיוון שער האשפות מחולק לגברים ולנשים. הגברים אמורים לעבור מהעבר האחד והנשים מן העבר השני, כאשר כל תהליך הבידוק של התיקים נעשה בשני מסלולים נפרדים לנשים ולגברים. על אף שהשער ממוקם הרחק מהרחבה עצמה בה מתקיימת התפילה ובה מצויה המחיצה המפרידה בין גברים לנשים לצורך הטקס הדתי, זלגה ההפרדה גם לאזור הבידוק הביטחוני. מאזור הבידוק הביטחוני ועד הכניסה לרחבת התפילה קיים שטח גדול מאד בו לא נהוגה כלל הפרדה בין נשים לגברים, ובכל זאת בשער עצמו נאכפת הפרדה. אישה או גבר המעוניינים להיכנס לשער בלא שיזכו להתייחסות מגדרית ולהפרדה אינם יכולים לעשות כן.

ו. הצרת הפעילות של קבוצות כותל

ב-5 לנובמבר 2009 הדריכה מיכל ברקאי סיור בכותל המערבי של שכבת י"ב מהמושב מזכרת בתיה. במסגרת הסיור, הגיעו הנערים והנערות לרחבת הכותל העליונה ושרו "עם ישראל חי". מיכל ברקאי מעידה: "לפתע מופרת האידיליה. אישה חרדית בשביס, הלבושה בחולצה המעידה כי היא "סדרנית" מטעם רב הכותל פוצחת כלפיי ברצף קללות שאין מכבודי לענות עליהן: "כופרת! תעופי מפה מיד!" ואז היא פונה אל עבר הילדים וצועקת לעברם: "תסתמו את הפה שלכם! זה חילול הקודש! תעופו מפה!". לאחר מכן נכנסה המדריכה עם קבוצת הבנות לרחבה התחתונה - רחבת התפילה. הסדרנית מופיעה שוב ופונה בצעקות כלפי אחת התלמידות שהייתה לבושה במכנסיים ארוכים ובחולצה עם שרוולים ארוכים כי עליה לצאת כיוון שהיא אינה לבושה בצורה צנועה. המדריכה מבהירה ל"סדרנית" כי הנערה לבושה בלבוש צנוע וכי אין לסלקה מן המקום. הסדרנית מתעקשת. המדריכה עוזבת את הרחבה התחתונה, עולה שוב לרחבה העליונה ושרה עתה רק עם הבנות שיר תפילה. ברגע זה מגיע למקום גבר אשר הופנה על ידי הסדרנית. מעידה מיכל: "הוא נעמד ממש קרוב אליי בצורה מאיימת והסביר לי ש"קול באישה ערווה" וכי אם לא אפסיק את השירה הוא יקרא לשוטור. כפי שאכן ארע".¹²

10. הפרדה בהר מירון

לקראת ל"ג בעומר בשנת תש"ע-2010 בו נערכת הילולת ר' שמעון בר יוחאי הודיע הרב מרדכי הלפרין, יו"ר הישוב מירון, על דרכים שהוסדרו להגעה למקום: "לרשות דרך המהדרין העמדנו שתי דרכים: דרך אחת, מהכביש הראשי

דרך שער י' ועד לנקודת החיבור עם דרך המהדרין הותיקה ודרך שניה, נוחה יותר ומתאימה גם למתקשים בטיפוס מתחנת האוטובוס של מירון ועד לנקודת החיבור עם דרך המהדרין הוותיקה. ציבור הנשים ישתמש בדרך המהדרין לנשים העוברת בכביש הרגיל העולה לציין. בנוסף, קווי האוטובוס להר מירון בל"ג בעומר הפכו להיות נפרדים, ללא שום קביעת מדיניות מסודרת בדבר הצרכים של האוכלוסייה המגיעה להר מירון בקווים כאלה, ללא יצירת קריטריונים למספר הקווים הנפרדים לעומת הקווים הרגילים. כמו-כן, נעשה שימוש בטרמינולוגיה הדתית של קווי מהדרין היוצרת רושם שמדובר בדרישה דתית להדר במצווה שעה שלנסיעה באוטובוס ולהידור מצווה אין כל קשר. הקריאה לציבור של הרב הלפרין להשתמש בדרכי מהדרין שונות מעצבת את המרחב הציבורי בהר מירון בל"ג בעומר, בלא שהתקיים שום דיון ציבורי בעניין. בהקשר זה, יש לציין כי חגיגות ל"ג בעומר בהר מירון הן חגיגות מסורתיות רבות משתתפים, בהם משתתפים רבים אשר לא דווקא נמנים על הציבור החרדי ובוודאי שלא על אותו פלג קיצוני הדורש הפרדה.

11. הפרדה בבתי הספד ובבתי עלמין

בשני בתי הספד, האחד בירושלים ("שמגר") והשני בפתח תקווה ("סגולה"), נהוגה הפרדה בין נשים לגברים. ההפרדה באה לידי ביטוי בשלטים המוצבים ברחבה המיועדת להספדים ומחלקים אותה לשניים. החברה קדישא אשר מנהלת את ההלוויה, היא זו אשר דורשת מן הציבור לעמוד בנפרד. אישה שהגיעה ללוויה בבית העלמין שמגר מספרת: "הגעתי ללוויה והיה לי ברור שאעמוד ליד בעלי שיתמוך בי. אבל כשהגעתי ראיתי את השלטים ואז אני נעמדתי בצד של הנשים והוא של הגברים. פחדתי לעורר מהומה. רק זה חסר לי שבלוויה אעורר מהומה אבל כאישה דתית הרגשתי מה פתאום מפרידים בין נשים וגברים? מה פתאום גורמים לי עכשיו לחשוב אם אני עומדת במקום הנכון או לא? במקום להיות עסוקה באבל על דודתי שמתה אני עסוקה בשאלה האם אני מפתה מישהו עכשיו. זה ממש מעוות".

ההפרדה נאכפת אף במשך הלוויה, כאשר הציבור מלווה את הגופה לבית הקברות. הגברים נקראים לצעוד ראשונים ורק לאחריהם מותר לנשים להצטרף למסע הלוויה. במספר מקומות אף דיווחו נשים שהחברה קדישא מנעה מהן לשאת הספדים. כך העידה אחת הנשים שהשתתפה בלוויה בבית העלמין סגולה:

"כאשר אמא של אסי נפטרה, למרות שידעתי שזה אחד הרגעים הקשים בחייו, לא יכולתי לעמוד לצידו באבלו הכבד. לאחר ההספדים (אשר נאמרו רק על ידי גברים כפי שנהוג בפתח-תקווה, הגברים ליוו הארון ורק לאחר מכן הנשים יצאו.. אסי ספד לאמו ולאחר מכן הלך יחד עם אחיו. באותו הרגע הרגשתי שאני צריכה לעמוד לצדו. אני זוכרת תחושות קשות - מצד אחד את האבל הגדול ומצד שני בלבול - איך אוכל להגיע לאסי בכדי לעמוד לצדו כאשר טומנים את אמו. אסי כנראה גם הרגיש בכך, שכן הוא מצא אותי. אני זוכרת שהרגשתי מוזר, משום שידעתי שבמקום שאסי יחשוב רק על אמו הוא חשב איפה אשתו".

ביישוב אליכין כלל לא אפשרו לנשים ליטול חלק בלוויה. כך מספר מוטי עבדיאל מתנדב בבית העלמין: "כאן נהוג שנשים כלל לא מלוות את המת בתוך בית העלמין. החלק הראשון מתקיים ברחבה בה יש מבנה מקורה שם מתאספים באי האירוע. בזמן ההספדים הנשים מתבקשות לעמוד ברחבה הפתוחה. כשיוצאים לקבר האישה לא יכולה לגשת עד לקבר. רק לאחר הקבורה כשהגברים הולכים הנשים ניגשות לקבר".

מנהג זה הוא גם מנהג החסידים בירושלים וכל מי שנקבר בחלקתם נכפה עליו מנהג זה.¹³

הפרדה באירועים וכינוסים הנערכים על ידי גופים ציבוריים:

במהלך השנים האחרונות אנו עדים לשורה של אירועים וכינוסים ציבוריים הנערכים על-ידי גופים ציבוריים, הנערכים בהפרדה בין גברים לנשים. בין כינוסים אלה, כינוסים מקצועיים או ציבוריים, תרבותיים ואף בידוריים. על אף שמדובר בכינוסים המאורגנים בחלקם אף על ידי גופים ממשלתיים, נערכה בהם הפרדה ללא כל קביעת מדיניות מוצהרת ו/או בדיקה מקדמית של קהל היעד וצרכיו בהפרדה האמורה. חלק מן הכינוסים מיועדים לקהל מקצועי מצומצם וחלק לקהל הרחב.

12. ישיבה נפרדת בישיבה של משרד החינוך

ביום 19.2.06 התקיימה פגישה במחלקה לתרבות חרדית של משרד החינוך במטרה להדריך את נציגי הארגונים מבקשי התמיכות לשיעורי תורה, בדבר אופן הגשת הבקשות לשנה הקרובה. בתחילת הישיבה נתבקשו הנשים על ידי מנהל המחלקה לעבור לאחורי האולם על מנת שהגברים לא ייאלצו להסתכל במצגת "דרך הנשים". חלק מהנשים התלוננו על הבקשה ואמרו שיקשה עליהן לצפות במצגת מאחור. אולם, מנהל המחלקה חזר על דרישתו ונציגות הארגונים שנכחו בישיבה נאלצו להסכים לבקשה. הישיבה התמשכה כשלוש שעות. בין הגברים שישבו מקדימה התנהל דיון ער, כאשר הנשים יושבות מאחור, מתקשות לראות ולשמוע את ההסברים.

13. כנס עירוני בנושא חינוך חרדי נערך בהפרדה

ב-12.5.10 נערך כנס בבנייני האומה שעסק בסוגיות בחינוך החרדי. בין הנושאים שנדונו בכנס היו תוכנית אסטרטגית לצמצום פערי בינוי במוסדות החינוך החרדי. הכינוס משך אליו חילונים רבים המתעניינים בנושא. בכניסה הודיעו המארגנים כי על הנשים לשבת בצד השמאלי של האולם, מאחורי פרגוד. כך העידה לורה וורטון, חברת מועצת העיר ירושלים: "להפתעתי, בכניסה הודיעו לי המארגנים שעלי לצעוד בצדו השמאלי של האולם. לא עזרו תלונותיי שהמדובר באירוע עירוני ולא באירוע של מנהל החינוך החרדי."

14. סיורים במנהרות הכותל

בשנת 2007 נתקבלה במרכז לפלורליזם יהודי פניה מאישה שביקשה להזמין סיור במנהרות הכותל, לה ולבני משפחתה, לחול המועד פסח. במהלך ההזמנה הטלפונית נמסר לה כי הסיורים במנהרות הכותל במהלך חול המועד פסח אינם מצריכים תיאום מראש. הסיורים מתקיימים כל 20 דקות, וללא תשלום אך מתקיימים רק במתכונת של קבוצות נפרדות לגברים ונשים. זאת, להבדיל מהנוהל הנוהג במהלך כל השנה לפיו יש חובה להזמין מקום מראש בסיור במנהרות הכותל והכניסה כרוכה בתשלום ואיננה נפרדת.

מנהרת הכותל צמודה אל הכותל המערבי וחושפת אותו לכל אורכו. כידוע, זהו אחד המקומות המתויירים ביותר בארץ, אשר מטבע הדברים מושך אליו מבקרים מכל הסוגים, דתיים, חילונים וחרדים, כמו גם תיירים לא יהודים רבים. "הקרון למורשת הכותל המערבי" היא הגוף האחראי על פעילותו של אתר מנהרות הכותל והיא עמותה ממשלתית הנהנית מתקציב ממשלתי המועבר לה ממשרדי ממשלה שונים. בעקבות פניית המרכז לפלורליזם, קבע היועץ המשפטי לממשלה כי הקרון למורשת הכותל מחויבת לקיים את הסיורים כסדרם וכי אין כל הצדקה לקיום הסיורים במתכונת נפרדת.

15. הפרדה בחגיגות יום ירושלים

חגיגות יום ירושלים כה באייר תשס"ט-מאי 2009 שהתקיימו ברחוב המלך ג'ורג' - רחוב מרכזי בירושלים. על הבמה המרכזית ברחוב, הופיעה מקהלת בניינים ששרה שירים חסידיים. על המוזיקה ניצח מרקיד. אחת הנשים שהייתה במקום העידה: "המרקיד אמר לבנות לזוז הצידה ולפתוח מעגל בצד שני של הרחוב. חבורת בניינים רקדה סמוך לבימה. הקהל התחלק לנשים ולגברים. בקהל היו סדרנים שלבשו אפודות צהובות הם עמדו בין הגברים לנשים ודאגו שהפרדה תישמר. כאשר הם ראו אנשים או נשים שעמדו בצד "הלא נכון" הם אמרו להם לעבוד לצד השני. והכל באמצע רחוב המלך ג'ורג' במרכז העיר."

16. הפרדה בימי כיף למתנדבים של מד"א

ב-"y-net ירושלים" פורסם ביום 17.8.09 כי ארגון מגן דוד אדום במרחב ירושלים החליט לקיים ערבי כיף נפרדים לנשים ולגברים. בדואר האלקטרוני שהופץ לעובדים נכתב כי "בשל האופי הדתי של מרבית ממתנדבי המרחב, יתקיימו האירועים בנפרד: אירוע המיועד למתנדבים ובניינים ואירוע לנשים המיועד למתנדבות, בנות זוגם של מתנדבים ובנותיהם". מתנדבים רבים, ביניהם גם מתנדבים דתיים, זעמו על ההחלטה.¹⁴ אגודת מגן דוד אדום הינה ארגון סטאטוטורי שהוקם מכוח חוק מגן דוד אדום, תש"י-1950. החוק מסמיך את האגודה להיות הארגון הרשמי היחיד הפועל בישראל מכוח אמנת ג'נבה שנועד להיטיב את מצבם של נפגעים בזמן מלחמה, להיערך לכך בעת שלום וכן לתת שירותי עזרה ראשונה ואגירת דם לכלל התושבים. מד"א בהגדרתה משרתת את כלל האוכלוסייה בישראל ופועלת באמצעות מתנדבים. ארגון מד"א באזור ירושלים, הנעזר בקבוצה גדולה של מתנדבים מכל חלקי האוכלוסייה, בוחר בימי הכיף שלו להתחשב באוכלוסייה מצומצמת מאד של מתנדבים ולקבוע על פי אמות המידה שלו, כיצד ייראו ימי הכיף של כלל המתנדבים באזור.

17. ישיבה נפרדת בישיבות גופי שלטון מקומי בירושלים

הר נוף היא שכונה גדולה בירושלים בה גרים בעיקר חרדים ודתיים לאומיים, שמיוצגים ביחס דומה במנהלת השכונה ובמתנ"סים המקומיים. במפגשים של צוות העובדים והעובדות של המנהלת והמתנ"ס בהר-נוף, הציב המנהל דאז של המתנ"ס מחיצה על-מנת להפריד בין הגברים והנשים. בשל התנגדותה של חברת המנהלת, זהבה פישר, הוסרה המחיצה אך הישיבה הנפרדת של גברים ונשים המשיכה. כך העידה זהבה פישר: "היו לי ויכוחים על זה גם עם חלק מהנשים הפקידות. בעיקר עם אחת שידעה בדיוק מה גברים מרגישים כשהם יושבים ליד נשים. הויכוחים האלו איתה עצבנו אותי: דחה אותי חוסר הצניעות הזאת לדבר על נושאים כאלו... אני גאה על כך שהצלחתי לפנות את המחיצה ומאז לא היו ניסיונות נוספים להעמיד אותה".

18. הפרדה בכנס השנתי של מכון פועה

מכון פועה העוסק בשאלות של פוריות ורפואה על פי ההלכה, מארגן מדי שנה כנס בשאלות הנדונות על ידי המכון. אל הכנס מוזמנים רופאים גניקולוגים המציגים את עמדתם וכן רבנים העוסקים בשאלות אלה מזווית הלכתית. אף רופאה לא הוזמנה להרצות בכנס, על אף שקיים מספר לא מבוטל של רופאות בתחום ואף רופאות דתיות שהיו

14. ארי גלהר, "מד"א: ימי כיף נפרדים לנשים וגברים", my y-net ירושלים, 17.8.09.

יכולות להציג את נקודת מבטן. הכנס נערך בישיבה נפרדת של נשים וגברים. אישה דתית המוחה נגד קיום הכנס במתכונתו זו אומרת:

"בעצם העובדה שבכנס מדברים על פוריותה של האישה ואף אישה אינה מדברת יש החפצה מובהקת של האישה. האישה היא מושא החידושים מתחום ההלכה והגניקולוגיה אך אינה בת-שיח המוזמנת להשמיע את דעתה. העובדה שהכנס נערך בישיבה נפרדת אף היא מחדדת את המסר הרואה בנשים קבוצה נפרדת אשר ענייניה נדונים על ידי גברים ואל להם לגברים לשבת עם הנשים. אני יושבתי בכנס והיה לי ממש קשה וממש לא הבנתי את אותם רופאים שאינם שותפים לתפיסות הרבנים ובכל זאת ממשיכים להיות שותפים בו."

הכנס מתקיים מזה עשר שנים. ארגון "קולך" עוקב אחר כנסים אלה בשלוש השנים האחרונות בהן נודע לארגון על קיום הכנס בנפרד ובלא להזמין נשים דוברות לכנס. למרות פניות מצד "קולך" לשינוי הנוהג המשיך מכון פועה לקיים את הכנס בנפרד ומבלי להזמין דוברות לכנס. הכנס האחרון התקיים בדצמבר 2009.

19. הפרדה בהופעה בהיכל התרבות

בתאריך 14.2.10 התקיימה הופעה בהיכל התרבות בתל-אביב של הזמר מרדכי בן דוד. ההופעה התקיימה בנפרד כאשר המושבים הקדמיים הוקצו עבור גברים בלבד והנשים ישבו בשורות האחוריות.

הפרדה בעסקים פרטיים:

בעת האחרונה אנו עדים להפרדה בין נשים וגברים בעסקים פרטיים המספקים שירותים ומוצרים שונים. זוהי תופעה חדשה לחלוטין גם במגזר החרדי עצמו, ופניות לא מעטות על כך הגיעו עלינו מאנשים החיים בתוך הקהילה החרדית הרואים בתופעה זו הקצנה מסוכנת הפוגעת ביכולתם להיות חלק מיחידה משפחתית, אשר חלק מחייה מתנהל בכיכר העיר. כתוצאה מן ההפרדה, מוגבלת זכותם של הורים וילדים להיכנס יחד לחנות ולקנות מצרכים או לבלות ביחד בימי חופש. ההפרדה במגזר הפרטי נעשית באין מפריע על אף שהמקרים המפורטים להלן הם למעשה הפרה של חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000, האוסר על הפרדה בין נשים לגברים כשאין לכך הצדקה בהתחשב במכלול גורמים הנוגעים לאופיו של הציבור, בקיומה של חלופה ובצרכיו של הציבור.

20. פיצוחים

בשכונת הבוכרים בירושלים ברחוב יחזקאל פועלת חנות קטנה לפיצוחים, קטניות ופירות יבשים הקרויה "פיצוחי מזרחי". לחנות שתי כניסות, כניסה ראשית וכניסה שנייה, מעליה ניצב השלט לנשים בלבד. הנשים אמנם מורשות להסתובב בכל חלקי החנות כמו הגברים, אך הכניסה לנשים היא משער המיועד להן בלבד. בכך יש סימון של אוכלוסיית הנשים כשונה מזו הגברים ודרישה מיוחדת המופנית לציבור הנשים בלבד.

21. מעלית בחתונות

אולם חתונות במודיעין עילית - ברחוב שדרות יחזקאל 2 במודיעין עילית פועל אולם חתונות המכונה "נוף עילית". הגישה אל האולם אפשרית במדרגות ובמעלית. המדרגות מיועדות לגברים ואילו המעלית לנשים. גבר חרדי ממודיעין עילית העיד בפנינו: "מדוע אני לא יכול להשתמש במעלית. אני מקבל את זה שהאולם נפרד אבל מדוע לא לאפשר שימוש במעלית לכולם? זה לא קשור להלכה. זה כפיה של אנשים קיצוניים בתוך הקהילה החרדית ואחרים פשוט נכנעים לה מתוך מחשבה: טוב אם זה מפריע להם אז למה שלא נעזור להם? סה"כ זה צניעות זה צדיקות. אבל אין שום מחשבה איך זה מפריע לחלקים אחרים באוכלוסייה? לנשים אולי? או לגברים שלא יכולים להשתמש במעלית".

22. צרכנייה

צרכניית אחיעזר בבני ברק הודיעה על זמני פתיחה שונים לגברים ולנשים. בימים א'-ג' הצרכנייה פתוחה בשעות אחר הצהריים לגברים בלבד ובשעות הבוקר לנשים. בימי חמישי ושישי פתוחה הצרכנייה בשעות הבוקר לגברים בלבד. ההודעה התפרסמה במקומון "כח הפרסום".

23. לונה פארק

בחול המועד פסח שנת תש"ע- אפריל 2010 הופעל לונה פארק בעיר מודיעין עילית. הלונה פארק יועד לילדים בגילאי הגן והכיתות הנמוכות. הוא נפתח בשעות הבוקר לבנים ובשעות אחר הצהריים לבנות. למותר לציין שצורת הפעלה זו לא מאפשרת למשפחה להגיע יחד ומחייבת חלוקת פעילות המשפחה לשעות שונות לפי מגדר הילדים. אחד האבות החרדיים בעיר מודיעין עלית פנה אלינו בתלונה על ההפרדה בגיל כה צעיר ועל הקושי של משפחה לבלות ביחד בחופשת הפסח כתוצאה מהתגברות תופעת ההפרדה שלדבריו נכפית על כלל הציבור החרדי בגלל פעילות של חרדים קנאים הנמנים על הזרם החסידי.

24. פיצריה

בפיצריה "כמעט חינם" ברחוב צפניה בירושלים נעשה ניסיון להנהיג תורים נפרדים לגברים ונשים. הציבור לא נענה לדרישת המקום והתורים הנפרדים בוטלו אולם, שני שולחנות מבין השולחנות המיועדים לישיבה במקום מוגדרים כשולחנות לגברים בלבד.¹⁵

25. כרם אברהם

כרוז החתום על ידי תשעה רבנים שהתפרסם ברחובות ירושלים, קורא לנשים להשאיר מדרכה פנויה עבור הגברים. הכרוז נתלה בשכונת הר צבי במרכז ירושלים והוא מתייחס לרחובות עמוס, צפניה, עלי הכהן והרחוב הראשי מלכי ישראל. בכל הרחובות הללו נקבע כי המדרכות בצד הימני יהיו לגברים בלבד. על עמודים מעל המדרכה נתלו שלטים "גברים"/"נשים". אישה שעברה ברחוב זה ביום שישי העידה:

"עברתי ברחוב בצד שאני רגילה. בדיוק ראה אותי בחור והפנה אותי לשלט. התעלמתי והמשכתי ללכת והוא התחיל לצעוק. באותם רגעים אני כועסת על כל הדת.. אפילו על אלוהים אני כועסת. אני מרגישה כאילו הורגים אותי. זה השפלה. כאילו אנחנו אובייקט... כל השטיפות מוח של הצניעות."¹⁶

26. מאה שערים

בערב סוכות תשע"א -2010 הוצבו מחיצות בשכונת מאה שערים בירושלים שיצרו מעברים נפרדים לגברים ולנשים בשכונה וכן הוצבו "סדרנים" פרטיים שהופקדו על ידי גורמים קיצוניים בשכונה על אכיפת ההפרדה. בעקבות כך הוגשה עתירה לבית המשפט העליון (בג"ץ 6986/10). בתשובה לעתירה הודיעה המדינה כי הושגה הסכמה עם הגורמים הרלבנטיים בעדה החרדית, לפיה יוסרו לאלתר הגדרות שהוקמו במאה שערים וגם הסדרנים הפרטיים לא יופעלו עוד. במישור הכללי והעקרוני הצהירה באת כוח המדינה כי מקובל על המדינה כי במרחב ציבורי מובהק כגון רחובות עיר קיים איסור על הפרדה על רקע מגדרי.¹⁷

16. איתמר שחר "חשיפה: המדרכה הימנית בשבתות לגברים בלבד", חרדים 8.8.09.

17. ארי גלהר ורועי הלמן, "חול המועד סוכות בשכונת מאה שערים אין כניסה לנשים לרחוב המרכזי", ידיעות ירושלים 22.9.10.

ב. ניתוח של הדרישה הזתית היהודית להפרדה מגדרית ומקומה של האישה ביהדות

בבואנו לבחון את מקורות הדרישה להפרדה מגדרית במקורות היהודיים מן הראוי לציין בראש ובראשונה, שהמקורות שאנו עוסקים בהם נכתבו כולם על-ידי גברים בלבד. מאז ומתמיד רק גברים למדו וכתבו ספרי הלכה, יצרו את החוק והדין, פירשו אותם ושפטו על-פיהם. עובדה זו נובעת מן המציאות הפטריארכאלית שהייתה קיימת בעולם הקדום, אשר בה התפתחה התרבות של עם ישראל, במסגרתה היו הנשים מודרות מלכתחילה ונתפטו כ"אחרות" או כשוליות, היו משועבדות לאבותיהן ולבעליהן והיו תלויות לחלוטין בחסדיהם.

בספרות ההלכתית, מציאות החיים של הדרת הנשים מתבררת כבר מנקודת המוצא הפרשנית של דרשות חז"ל רבות על לשון המקרא הנוקטת לשון זכר רבים, לפיה לשון זו אינה כוללת את הנשים, ואם רוצים להכיל אותן הרי שיש לעשות זאת במפורש. באופן זה שואלים חז"ל על הפסוקים בתורה הקובעים איסורים שונים כמו איסור לפגוע בזולת, איסור לגנוב ואיסור לרצוח: "אין לי אלא איש, אישה מניין?"¹⁸ כלומר, הנחת היסוד היא שאישה אינה בכלל המצוות וחכמים צריכים לעשות מאמץ פרשני כדי לכלול אותן בתוכו. תפיסה זו היא הפוכה כמובן, מתפיסת העברית בת ימינו שבה לשון זכר כוללת את הרבים נשים וגברים כאחד. במקרים אחרים, בהם חיוב הנשים לא תאם את המציאות הקיימת, המהלך הפרשני היה מהלך של הדרה. כך למשל הופטרו נשים מלימוד תורה על בסיס הפסוק בספר דברים "ולמדתם אתם את בניכם"¹⁹, שביחס אליו קובע מדרש ההלכה "בניכם - ולא בנותיכם"²⁰. פטור האישה מלימוד תורה נעשה ברבות הימים איסור של ממש, לדעת חלק מן הפוסקים, ומצא את ביטויו בדברי הלכה, כגון "ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים"²² או "כל המלמד בתו דברי תורה כאילו לומדה תפלות"²². בית המדרש - בדומה לאקדמיות בעולם העתיק, נוסד על בסיס סלקציה בקבלה אליו. החכמים שלטו ובו והוא נועד מלכתחילה לאליטה. איש לא העלה על דעתו לקבל נשים לבית המדרש, שהרי נאסר עליהן ללמוד תורה.

באופן דומה נלמד העיקרון בדבר איסור שררה לנשים, ובכלל זה פסילתן לתפקידי דיינות ורבנות, מן הפסוק בספר דברים: "שום תשים עליך מלך"²³. הספרי הסיק מכך: "מלך ולא מלכה", ואילו הרמב"ם הוסיף "אין מעמידים אישה במלכות שנאמר עליך מלך ולא מלכה וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש"²⁴. העיקרון בדבר הדרתן של נשים מן הספירה הציבורית ושמירת הפרדה בינן לבין גברים הוא אפוא עיקרון שהתגבש ופורש בעולם שלא הייתה בו לנשים דריסת רגל. מציאות זו מתקיימת במידה רבה עד עצם היום הזה בחברה האורתודוכסית, בשל העובדה כי רק גברים ממשיכים להיתפס ככשירים הבלעדיים לשמש בתפקידים של דיינים או רבנים, שהם התפקידים המשמעותיים ביותר בעולם הדתי מבחינת יצירת ההלכה ופרשנותה²⁵. מבחינה זו, ניתן לטעון כי הרחקתן של נשים מן החיים הציבוריים וההפרדה בינן לבין גברים שימשו, ועדיין משמשות, בעיקר

18. ראו בג"ץ 6986/10 חברת מועצת עיריית ירושלים רחל עזריה ואח' נ' משטרת ישראל ואח' (טרם פורסם).

19. כך למשל מכילתא דרשב"י, כא וראו ספרן של חנה ספראי ואביטל קמבל הוכשטיין, נשים בפנים, נשים בחוץ, הוצאת ידיעות אחרונות, יהדות כאן ועכשיו.

20. דברים יא, יט

21. קידושין, כט, ע"ב.

22. תלמוד ירושלמי סוטה טז, א פרק ג הלכה ד.

23. תלמוד ירושלמי, סוטה כ, ע"א. הרמב"ם מוסיף בהקשר זה ופוסק: "צוו חכמים שלא ילמד להם את בתו תורה מפני שרוב נשים אין דעתן להתלמד אלא מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן" (הלכות תלמוד תורה א, ג).

24. דברים יז, טו.

25. רמב"ם משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות א, ה.

להשגת מטרות כוחניות. הן מאפשרות לגברים לשלוט ללא מצרים על כל הפעילויות הדתיות בתחום הציבורי ובאופן כזה להכתיב את גבולות האוטונומיה הנשית, ולהבטיח את נחיתותה החברתית של האישה ואת הכפפתה לגבר.²⁶

תפיסה ערכית היררכית דומה ביחס לנשים וגברים נחשפת גם כאשר נבחנים מושגים אחרים המזוהים עם האישה, כגון מיניות, ותורמים לביסוסו של הצידוק ההלכתי לפרקטיקות של הפרדה בין נשים לגברים. "קול באשה ערווה"²⁷, אמרו חז"ל ובכך כיוונו לתפיסת האישה כחוטאת ומחטיאה ומכשילה אחרים בזיקה למיניותה, ועל כן היא טעונה בידול, הרחקה וריסון. יתרה מזו, התוצאה של עמדה זו היא הכפפתה של האישה למשטר של צניעות שעניינו העלמה של נשים מעין המתבונן באמצעות כיסוי הגוף, בידולן החברתי על-ידי הדרתן לספירה הפרטית והצבת מחסומים בפני הפיכת גופן למושא התבוננות ותשוקה ברשות הרבים באמצעות פרקטיקות של הפרדה בין נשים לגברים. צניעות משמעה בעצם שליטה בהווייתה המינית של האישה. היא המחויבת בהצנעת מיניותה והחייבת להימנע מלהכשיל גברים בערוותה. מיניותה שלה ולא שלו היא הטעונה ריסון, משטר הצניעות חל ברובו עליה ולא עליו, והמטרה היא בעיקר הגנה על הגבר מפני מיניותה המתפרצת והשלילית של האישה. מקור מובהק המדגים זאת הוא דברי הרמב"ם:

"מקום שדרכן שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין, ואם היה עשיר נותן לה לפי עשרו כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה, לפי שכל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו ולבית האבל לבית המשתה לגמול חסד לרעותיה ולקרובותיה כדי שיבואו הם לה, שאינה בבית הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא. אבל גנאי הוא לאישה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם את בחודש או פעמיים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאישה אלא לישיב בזוית ביתה שכך כתוב (תהילים מה) כל כבודה בת מלך פנימה" (משנה תורה, הלכות אישות יג, יא)

בהלכה זו מורה הרמב"ם על הסתרה מוחלטת של האישה - לא רק כיסוי ראש אלא כיסוי גוף המזכיר את הבורקה האפגאנית. ההלכה דורשת גם למנוע את יציאתה של האישה מהבית, ובד בבד מעירה כי אינה נמצאת בבית הסוהר, אמירה המוכיחה כי רבים סבורים כי בשל שלילת חופש התנועה שלה חייה כשל אסירה. הלכה זו ממחישה את העובדה כי הסתרה מטעמי צניעות משמעה דיכוי.

מדרש חכמים על הפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" ופסיקתם כי "קול באישה ערווה" וכי "טפח באישה ערווה" היו גורמים רבי השפעה בהבניה החברתית של הדרת הנשים מן הקודש. זאת, אף כי שתי האמירות האחרונות המופיעות במסכת ברכות, מופנות אל הגבר הקורא קריאת שמע בהקשר של הדרשה ממנו להימנע מכך בנוכחות אישה חשופה, או אישה השרה באופן ארוטי. במסכת הזאת לא מוזכרים מקומות שבהם אסור לנשים להיות נוכחות וגם אין הוראות באשר ללבושן. רק שלטון פטריארכאלי יכול היה להסב את ההלכה הזאת לכללי הסתרה, הדרה והעלמה המבנים את שוליותן של הנשים בחברה הכללית. הפרשנות הזאת הלכה והתעצמה במהלך הדורות וקיבעה את ההפרדה בין המינים ואת האפליה המתמדת של הנשים.²⁸

26. לאחרונה הגיש המרכז לפלורליזם יהודי עתירה למינוי מנכ"לית לבתי הדין הרבניים בשם 11 ארגונים חברתיים בניסיון להוביל למינוי ראשון של אישה בתפקיד ניהולי במערכת בתי הדין הרבניים (בג"ץ 10/5720 מרכז לקידום מעמד האישה ואח' נ' שר המשפטים). העתירה נדחתה על הסף לאחר ששר המשפטים הודיע בתגובה לעתירה שהוא טרם גיבש את עמדתו בדבר יכולתן של נשים להגיד מועמדות למשרה.

27. ראו נויה רימלט, הפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים, עלי משפט ג' תשס"ג, 100-134.

28. קידושין, ע, ע"א.

29. ראו חנה קהת, פמיניזם ויהדות מהתנגשות להתחדשות, משרד הביטחון-הוצאה לאור, עמ' 130.

הפרדה וההיררכיה בפולחן

העדפת הגברים בעבודת הקודש מופיעה כבר במקרא בפסוק: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך". הנשים היו פטורות מלעלות לרגל בבית המקדש ונשארו בבית עם הילדים, דבר אשר אפשר לגברים להתפנות לעבודת האל. בתקופת בית המקדש הדברים היו שונים: אף כי הפעילות בבית המקדש הייתה אנדרוצנטרית במובהק - הלויים, הכהנים והעולים לרגל היו גברים - גם נשים עלו לרגל לבית המקדש. נשים חוייבו בהעלאת קורבנות כמו קרבן היולדת וקורבן הפסח. כך נטלו חלק בעלייה לרגל, אף כי אינן מצוות לעשות כן, והגיעו לבית המקדש. הנשים אף זכו על כך להכרה חיובית מצד חכמים שהתירו להם לסמוך ידיהן על הקרבן.

אף כאן הדרשה המקורית של חכמים גרסה את הפסוק: "וסמך" - בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות. ובהמשך קובעים חכמים: והביאנוהו לעזרת נשים וסמכו עליו נשים. לא מפני שסמיכה בנשים אלא כדי לעשות נחת רוח לנשים." (בבלי, חגיגה, טז ע"ב) במדרש זה ניתן לשמוע שוב את הנימה הפטריארכאלית החוסה של חכמים המתירים לנשים את הסמיכה אך היא מעידה על כך שהנשים נטלו חלק בפולחן ועל רצונם של חכמים לאפשר לנשים לעשות זאת בצורה מלאה.

כמו-כן השתתפו נשים בעלייה לרגל בחג הסוכות שבמסגרתה נחגגה שמחת בית השואבה. התהליך ההיסטורי של ראיית נוכחות אישה בציבור כערווה ובעקבות זאת הדרתה מן המרחב הציבורי, מתועד סביב אירוע זה. וכך מתארת התוספתא:

"בראשונה כשהיו רואים שמחת בית השואבה, היו אנשים רואים מבפנים ונשים רואות מבחוץ, וכשראו בית-דין שהן באין לידי קלות ראש, עשו שלוש גזוזטראות בעזרה, כנגד שלוש רוחות ששם נשים יושבות ורואות בשמחת בית השואבה, ולא היו מעורבין" (תוספתא מסכת סוכה, פרק ד הלכה א, עמ' 198)

התלמוד הבבלי מביא שני מקורות המספרים על נסיונות של הפרדה מגדרית שנעשו לפני התיקון המכונה "התיקון הגדול". הניסיון הראשון על-פיו נשים היו בחוץ וגברים בפנים והשני שמקורו בברייתא, ואשר קדם לזה של התוספתא, ולפיו נשים עמדו בפנים, וגברים בחוץ. שני הניסיונות להפרדה מגדרית אופקית - דהיינו הפרדה במסגרת אותו חלל - לפי הבבלי כשלו, משום שלא מנעו מצב של קלות ראש. לכן התקינו הפרדה אנכית באמצעות "התיקון הגדול". הפרדה אנכית משמעה שהנשים יושבות למעלה על גזוזטרא ואילו הגברים למטה. זוהי הפרדה שמתירה את הנשים הרחק מהזירה בה מתרחשים האירועים.

על מה מעידה קיומה של עזרת נשים במקדש?

קיומו של חלק במבנה בית המקדש המכונה "עזרת נשים" משמש ראיה לכאורה לכך שכבר בבית המקדש הוכר הצורך להגביל את נוכחותן של נשים למקום מוגדר ותחום. אולם הפונקציה שמילאה עזרת הנשים מראה שהדברים לא היו כך. עזרת הנשים הייתה האולם הגדול ביותר שהיה קיים במקדש, פי שניים בגודלו מ"עזרת ישראל". היא שימשה כניסה ראשית עבור גברים ונשים כאחד. בעזרת הנשים התקיימו הכינוסים הגדולים דוגמת שמחת בית השואבה ו"הקהל", שהשתתפו בהם שני המינים. גברים שלא השתתפו בטקסים בחלקים הפנימיים של המקדש שהו גם בעזרת הנשים. נשים לא הוגבלו רק לעזרת הנשים. הן הגיעו למקדש בזמן העלייה לרגל, לחגיגות, ואף לצורך הקרבת קורבנות אישיים וסמיכה עליהם. פעולות אלה בוצעו בחלקים הפנימיים של המקדש - "עזרת ישראל" ו"עזרת כהנים". החוקר שמואל ספראי³⁰ סבר שהשם עזרת נשים ניתן למקום רק בדורות האחרונים לקיומו של המקדש משום ששם זה לא נזכר בתיאורים של יוספוס פלביוס לבניין שלמה ועזרותיו.

30. שמואל ספראי, האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בעת העתיקה? ארץ ישראל וחכמיה בתקופת המשנה והתלמוד, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1983 94-104.

הפרדה המגדרית בהתכנסויות ציבוריות רחבות

בתלמוד הבבלי מתוארת הפרדה מגדרית מאולתרת בימי העליה לרגל. אביי היה מסדר שורות של קנקנים בין גברים לנשים שלא יוכלו לעבור ממקום למקום בלי להשמיע רעש. רבא היה מסדר שורות קנים שלא יוכלו לעבור. (מסכת קידושין דף פא ע"א.) רש"י מסביר שעילת הפרדה היא ימות הרגל "שיש קבוצת אנשים ונשים לשמוע דרשה ונותנים ונושאים זה עם זה". רש"י מסיק מהדיאלוג בין אביי ורבא שלא הייתה מחיצה דרך קבע אלא רק ברגלים כשהיה חשש שיגיעו לידי קלות ראש.

הרמב"ם קושר איסור אכילה מעורבת לכללי ההתנהגות הראויה בימים טובים:

"חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים, שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות, כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים, ויבואו לידי עברה. וכן יזהירו בדבר זה לכל העם, כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם לשמחה ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה."
(הלכות יום טוב, פרק ו הלכה כא)

רבים מבין הפוסקים בדורות האחרונים דווקא הבינו שהרמב"ם לא התכוון לאסור כלל עירוב בין המינים משום שפסק במקום אחר שאין חוששים לייחוד של רבים: "נשים הרבה עם אנשים הרבה אין חוששין לייחוד" (הלכות אישות, איסורי ביאה פרק כב הלכה ח) אלא שהאיסור לפי הרמב"ם נועד לזמן העלייה לרגל בלבד שאז השמחה גדולה ומלווה באכילה ובשתיה מרובה של יין, דבר העלול להביא לידי עבירה. אבל בציבור גדול ללא יין אין חשש בעיקר בימינו שהשכרות אינה נפוצה.

דרישות הפרדה בבתי הכנסת נסמכו לרוב על תיקון זה בשמחת בית השואבה על אף שהמדובר בחריג המעיד על הכלל שבו לא הייתה נהוגה הפרדה בין נשים לגברים. הפרדה הפיזית בין גברים ונשים, כאשר בדרך כלל עזרת הנשים ממוקמת במקום פחות נוח, השמירה בידי הגברים על הידע וההשכלה, המעניקים למחזיק בהם כוח עצום, והטלת האחריות על הטוהר המיני - כל אלה הובילו בשם הדת, להזנה הדדית בין הבניה חברתית להיררכיה מגדרית שבה נשים הן התומכות, המשרתות והמודרות.

המעמד הזה הולך ומשתנה מאז שנשים פרצו בכוחן, ביוזמתן ובנחרצותן את גבולות ההדרה, והחלו ללמוד תורה, לכתוב, להתווכח ולקחת חלק פעיל בדיון בבית המדרש אף כי הן נמצאות עדיין מחוצה לו. תהליכים של רפורמה במערכת הדתית החלו עם תקופת ההשכלה עת זרמים חדשים ביהדות, כמו הזרם הרפורמי והתנועה הקונסרבטיבית החלו לתבוע תיקונים שיובילו לשוויון חברתי לנשים בפולחן הדתי ובהלכה. במסגרת זרמים אלה, נשים נוטלות חלק שווה בלימוד, בפולחן בבית הכנסת וביכולת להיות רבות ומנהיגות. בתיקונים אלה מבקשים הזרמים הפלורליסטיים לבטל את ההירארכיה המגדרית המאפיינת את החברה המסורתית היהודית. אף בקרב האורתודוקסיה המודרנית, ניתן להצביע על תהליכים המבקשים לבטל את ההירארכיה והפרדה המגדרית, אך תהליכים אלה הם יותר איטיים בשל הניסיון לעשותם בתוך המסגרת ההלכתית המחייבת.

מנגד, בחברה החרדית אנו עדים לתהליכי הקצנה המעצימים את הפרדה המגדרית. התופעות המובאות בדוח זה מבטאות הקצנה זו המבקשת ליישם את הפרדה שהתקבעה במסגרות הדתיות - בית הכנסת, בית המדרש וכינוסים דתיים אחרים - למסגרות ציבוריות שאין להן כל קשר לחיים הדתיים של הקהילה - מרפאות, סניפי דואר, אוטובוסים וכיוב'. בכך יש לשים לב כי מדובר בתהליך של שינוי הדפוסים החברתיים של הקהילה ולא שמרנות ורציפות. בסוקרנו את ההבניה ההירארכית של נשים כמודרות ואחרות בחברה היהודית לא ציינו תופעות של הפרדה המקובלות במרחב הציבורי באשר הוא, אלא את הנחות היסוד הפטריארכאליות המאפשרות את ביטויה במסגרת הדת. הרחבת נורמות אלה למרחב הציבורי האזרחי מהוות משום חידוש של פלגים קיצוניים בתוך החברה החרדית ותגובה למציאות הישראלית בתוכה החברה

החרדית חיה. ככל הידוע לנו, דרישות מעין אלה לא הועלו על ידי קהילות חרדיות בחו"ל. הדגש האידיאולוגי של קבוצות בתוך החברה החרדית המנסות לצייר את פעילותן כהמשכיות, שמרנות ורציפות למנהגי העבר, אינו אלא כסות לתהליכי שינוי והקצנה בחברה החרדית הנסמכים על נקודת מוצא פטריארכאלית של הקהילה הדתית המסורתית.³¹

31. בענין זה ראו: יעקב כץ, ההלכה במיצר, הוצאת מאגנס, 1992. עמנואל סיוון וקימי קפלן(עורכים) חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה, הקיבוץ המאוחד, 2003, עמ' 224-276.

ג. ניתוח משפטי של דרישת הפרדה

המרחב הציבורי במדינת ישראל, אשר המשטר הנוהג בה הוא משטר דמוקרטי ליברלי, הוא במהותו משותף ושוויוני לנשים ולגברים כאחד. יצירת הפרדה בין גברים לנשים במרחב הפיזי ובקבלת שירותים עומדת בניגוד לדין במדינת ישראל. להלן נפרט את עקרונות המשפט הישראלי והחוקים שהפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי עומדת בסתירה אליהם.

עקרון השוויון

עקרון השוויון הוא מערכי היסוד החשובים במשפטנו, "נשמת אפו של המשטר החוקתי שלנו כולו" (השופט מ' לנדוי בבג"ץ 69/98 ברגמן נ' שר האוצר, כז(1) 693, 698). שוויון פירושו מתן יחס שווה לאנשים שאין ביניהם שונות רלבנטית (ד"נ 69/10 בורנובסקי נ' הרב הראשי לישראל, פ"ד כה(1) 7, 35).

הטעם לעקרון השוויון ואיסור האפליה הוסבר כך:

"אין לך גורם הרסני יותר לחברה מאשר תחושת בניה ובנותיה, כי נוהגים בהם איפה ואיפה. תחושת חוסר השוויון היא מהקשה שבתחושות. היא פוגעת בכוחות המאחדים את החברה. היא פוגעת בזהות העצמית של האדם."

בג"ץ 87/953 פורז נ' ראש עיריית ת"א-יפו, פ"ד מב (2) 309, 332.

הבחנה בין נשים לגברים במרחב הציבורי, בקניית שירותים או טובין, או בקבלת שירותים מרשויות השלטון כמו ביטוח לאומי וכיו"ב היא הבחנה במקום שאין ביניהם שונות רלוונטית ולכן היא פוגעת בזכות לשוויון. בית המשפט העליון קבע זה מכבר כי בהפליה על רקע קבוצתי - כמו הפליה מחמת מין - טמונה השפלה עמוקה לקורבן ההפליה, ומכאן שהיא עומדת בסתירה לחוק היסוד. יתרה מכך הנשיא ברק (כתוארו אז) אף קבע כי היקף הזכות לשוויון המוגן על ידי הערך החוקתי של כבוד האדם, אינו מצומצם אך להפליה שיש עימה השפלה אלא כל הפליה שבה יש שלילה של חופש הבחירה וחופש הפעולה האוטונומי של הפרט. ביצירת הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי יש משום שלילה של חופש הבחירה. אישה המחויבת לשבת מאחור ולא מקדימה, או לעמוד בתור זה ולא באחר יש משום פגיעה בחופש הפעולה האוטונומי שלה.

הזכות לכבוד

בשנת 1992 נחקק במדינת ישראל חוק יסוד כבוד האדם וחירותו. חוק זה קובע את הזכות של כל איש ואישה בישראל לכבוד. הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי מתייחסת לגברים ולנשים לא כאל בני-אדם באשר הם, אלא כאל יצורים מיניים שעה שהם אינם מעוניינים בכך. בכך יש פגיעה לא רק בזכותם לשוויון אלא אף בזכותם לכבוד.³² קביעה כי נשים צריכות לשבת מאחור או להסתתר מאחורי מחיצה כדי שלא יראו אותן אומרת למעשה לציבור הנשים: אנו הגברים רואים אתכן כמכשול. אתן אובייקטים מפתים עבורנו ולכן כדי שאנו נוכל להתנהל במרחב הציבורי בלי שתפריעו לנו עליכן לקבל את דרישות הפרדה שמאפשרות לנו להימנע מלראות אתכן. מסרים אלה הם מסרים הפוגעים ביכולתה של האישה להגדיר את עצמה כרצונה, הם מגדירים אותה בעל כורחה

32. ראו אוריית קמיר, פמיניזם זכויות ומשפט, הוצאת האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון.

כאובייקט מיני, סקסיסטי ולכן הם פוגעים בזכות האישה לכבוד ובחירותה להגדיר עצמה כרצונה. יתרה מכך, העובדה שהפרדה בין נשים לגברים כפי שפורט לעיל, משמעה הדרת האישה לאחור, יש בה שימור של דפוסים פטריארכאליים שנועדו למנוע את התרחבותם של רעיונות שוויוניים ליברליים למרחב הציבורי כולו, לרבות החרדי, על מנת לשמר נחיתות של נשים בחברה החרדית. לכן, חלק מזכותה של האישה לכבוד הוא שלא להיות מודרת מכיכר השוק ומהחלק הקדמי של המרחב הציבורי. כאשר מדובר בהפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי ניתן לראות את הפגיעה בכבוד ובשוויון ככפולה. הפגיעה הראשונה היא בכך שבמרחב הציבורי גברים ונשים מוגדרים על פי מינם. הזכות של אדם לכבוד נפגעת היכן שמתייחסים אליו על פי מינו כאשר הוא אינו מעוניין בכך. בנוסף, הזכות לשוויון נפגעת בעצם ההבחנה וההפרדה.

בית המשפט אף התייחס לשאלה האם ניתן לראות בהפרדה התייחסות שווה שאינה מפלה וקבע: *"הפרדה משדרת עלבון כלפי קבוצת מיעוט המוצאת מן הכלל, מחדדת את השוני בינה לבין האחרים, ומקבעת תחושות של נחיתות חברתית"* (בג"ץ 95/6698 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258, 279-280).

הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה ציבורית בקווים המשמשים את המגזר החרדי שנתמנתה על ידי שר התחבורה ביום 11.5.08 לאור המלצת בית המשפט העליון בעתירה שהגיש המרכז לפלורליזם יהודי ועדיין תלויה ועומדת, קובעת בדו"ח המסכם שלה מיום 26.10.09:

"על פני הדברים הסדר ההפרדה הנוהג, כפי שנפרש בפני הוועדה מהווה, ולו באופן תוצאתי, פגיעה ממשית בשוויון, במיוחד של נשים המבקשות להשתמש בקווי נסיעה אלה. הפגיעה בשוויון מבוטאת, כפי שנפרש בהרחבה, בהיותן מובחנות על-פי מינן, בשירות הניתן להן, מקום עלייתן לאוטובוס, מקום ישיבתן, אופי לבושן וההתייחסות אליהן. העובדה שחלק מן הנשים אינן רואות בהסדר משום פגיעה בהן אינו מרפא את הפגם שיסודו אובייקטיבי ולא סובייקטיבי, ביחס המגדרי שאינו רלוונטי לשירות גופו. משכך ובודאי ככל שמדובר בהסדר מנהלי, אין בו כדי לגבור, להבנת הוועדה, על עקרון השוויון."

נשים כקבוצה חברתית סבלו מהדרה חברתית ותרבותית לאורך כל ההיסטוריה האנושית. המהפכה הפמיניסטית שהחלה בסוף המאה ה-19 אפשרה לנשים לממש בהדרגה זכויות אזרח בסיסיות. כך נלחמו נשים על זכותן לרכוש השכלה גבוהה באוניברסיטאות, על זכותן לשוויון הזדמנויות מקצועי בקבלה לעבודה, ועל זכותן לתפוס עמדות מפתח מבלי שיפריעו להן לממש את יכולתן המקצועית על-ידי הטרדה מינית. מאבקן של נשים לשוויון עוד לא הושלם. נשים עדיין משתכרות בממוצע פחות מגברים. רוב המשרות הבכורות מאוישות על-ידי גברים. רוב חברי הכנסת במדינת ישראל הם גברים ואחת מכל שלוש נשים בישראל עוברת תקיפה מינית. העובדה ששוויון מלא לנשים ולגברים במרחב הציבורי לא הושג, נובעת משרידים של אותן תפיסות פטריארכאליות שהדירו בעבר נשים ממרחב זה והותירו אותו לגברים בלבד. הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי, נובעת מאותן תפיסות פטריארכאליות בשמן נחסם מרחב זה בפני נשים ולכן נגועה באפליה והשפלה כלפי הנשים.

פגיעה בחירות

הפרדה פיזית בין נשים וגברים גם פוגעת בחירות הפרט כי היא אוסרת על הפרט לנוע ממקום למקום כרצונו ללא התייחסות למגדרו. הפרדה במרחב הציבורי ממינת נשים וגברים על פי המין ולכן פוגעת בחירותם. פגיעה בחירות אינה רק על ידי מאסר או כליאה. פגיעה בחירות היא כל פגיעה בחופש התנועה של הפרטים. חלוקת המרחב הציבורי לנשים ולגברים פוגעת בחירותם הבסיסית לנגישות של המרחב הציבורי לכלל האזרחים. קביעה כי רק יחידים שהם

גברים יכולים לבוא בשעריו של מקום ציבורי יש בה פגיעה מובהקת בזכות לחירות של הנשים וכן להיפך.

פגיעה בחופש המצפון והחופש מדת

חופש הדת הוא זכות יסוד במשפט הישראלי. זכות זו, שהובטחה עוד בהכרזת העצמאות, נגזרת כיום מהזכות החוקתית של כבוד האדם וחירותו (א' ברק, פרשנות במשפט (כרך ג') בע' 430). הפסיקה קבעה כי בתוך המושג של חופש הדת והמצפון, מקופלת גם הזכות לחופש מדת. מעיקרון זה נגזר כי אין כופים - לא במישרין ולא בעקיפין - מצוות דת על מי שאינם שומרי מצוות, ואינם מעוניינים לקיים את מצוות הדת. בעניין זה ציין הנשיא ברק:

"אכן, בעיניי, חופש מדת אף הוא היבט של כבוד האדם. הנה-כי-כן, כנגד חופש הדת של האחד עומד החופש של השני לפעול על-פי האוטונומיה של הרצון הפרטי. זהו החופש של הפרט שלא לראות עצמו מחויב באיסור דתי שהוא אינו מאמין בו. זהו החופש של הפרט לנהל את דרכו - בחייו ובמותו - על-פי השקפתו."

בג"ץ 97/6024 שביט נ' חברה קדישא גחש"א ראשל"צ, פ"ד נג' (3) 600, 650.

וכן:

"ההתחשבות בשיקולי הדת ובאורח החיים הדתי אסורה היא, אם הפעלת הסמכות נועדה לכפות על אדם את מצוות הדת. ההתחשבות בשיקולי הדת ובאורח החיים הדתי מותרת היא, אם היא נועדה לתת ביטוי לצורכי הדת של האדם... אכן, כפייה דתית נוגדת את הזכות לחופש הדת ואת כבוד האדם.

התחשבות בצורכי הדת תואמת את חופש הדת ואת כבוד האדם."

בג"ץ 96/5016 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא (4) 1, 36.

בהקשר זה נהוגה ההבחנה בין רשות היחיד ורשות הרבים - לאדם יש חופש לממש את דתו בביתו, אך ברשות הרבים אין הוא יכול לכפות את מצוות דתו על הזולת:

"רחובה של עיר מכאן וביתו של אדם מכאן. המדינה ושליחיה - בהם הממשלה, המינהל ובתי-המשפט - ישמרו ויגנו על חופש הדת של אדם בביתו, אך בצאתו מביתו ובבואו אל רשות הרבים, או אל רשות היחיד של הזולת, שוב לא יוכל לכפות רצונו ודעתו על זולתו. רשות היחיד ליחיד - יחיד יחיד ורשותו- שלו, ורשות הרבים - לרבים. כבודו יהודי פנימה, ובביתו תגן המדינה על זכותו לנהוג כרצונו (בכפוף לשיקול הגנה על הזולת ושמירת הסדר הציבורי) - שומר מצוות ומי שאינו שומר מצוות; לא כן ברשות הרבים, ובלבד שיישמרו הסדר, מנהגות החוץ ושלוש הציבור... האינטרס שקנו שומרי מצוות משקלו הוא רב-עד-מכריע בביתם פנימה, וכל עוד מבקשים הם דבר לעצמם; ככל שירחקו מביתם ויקרבו אל רשות הרבים - או אל רשות היחיד של הזולת - או ככל שיבקשו לשלול דבר מן הזולת, כן יחלש כוחו של אותו אינטרס, והרי כנגדו יעמדו אינטרסים של הזולת, ברשות הרבים או ברשות היחיד שלו." [ההדגשה

הוספה]

בג"ץ 93/3872 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה, פ"ד מז' (5) 485, 500-501, 506-508.

יחידים המקפידים על הפרדה בין המינים יכולים לעשות כן בביתם. אך בכל הנוגע לשירותים המיועדים לכלל תושבי המדינה, דתיים כחילוניים, אין לכפות נורמות מחמירות של הפרדה, שכן בכך נפגע חופש המצפון שלהם וזכותם לחופש מדת.

התנגשות זכויות הפרט מול פגיעה ברגשות דתיים

האם טענת הציבור החרדי לפגיעה ברגשותיו יכולה להצדיק הפרדה בין נשים לגברים במרחבים ציבוריים בהם הציבור החרדי הוא הצרכן והמשתתף העיקרי? בפסק דין חורב שנדון בבית המשפט העליון, עמדה לדיון החלטה של שר התחבורה על סגירת כביש בר אילן בירושלים לתנועת מכוניות בשעות התפילה בשבתות ובחגים. תושבים חילוניים שהתגוררו באזור עתרו כנגד ההחלטה, בטענה של פגיעה בחופש תנועה. על הפרק עמדה התנגשות בין הזכות החוקתית לחופש תנועה של התושבים החילוניים לבין הפגיעה ברגשות התושבים הדתיים באזור. באותו עניין קבע בית המשפט כי התחשבות ברגשות דת, שאינה מגיעה כדי כפייה דתית, מותרת, אולם ההחלטה לאסור את התנועה בשבתות פגעה באופן בלתי מידתי בחופש התנועה של התושבים החילוניים. הנשיא ברק (כתוארו אז) ציין:

"לא כל פגיעה ברגשות מצדיקה, בחברה דמוקרטית, פגיעה בזכויות. הפגיעות ברגשות, המצדיקות פגיעה בזכויות, חייבות להיות, מטבע הדברים, פגיעות כבדות ברגשות האדם. אלה הן פגיעות שהאדם אינו יכול למנוע את התרחשותן; לרוב אלה הן פגיעות ברגשותיו של "קהל שבוי". עוצמת הפגיעה ברגשות, המצדיקה פגיעה בזכויות, עשויה להשתנות מזכות לזכות. בכל הנוגע לזכויות האדם הבסיסיות, אשר רואים בהן את "ציפור נפשה" של הדמוקרטיה - כמו חופש הביטוי... עוצמת הפגיעה ברגשות, המצדיקה פגיעה בזכות, צריכה להיות קשה, רצינית וחמורה. רק פגיעה מקיפה ועמוקה ברגשות - ובהם הפגיעה ברגשות הדת ובאורח החיים הדתי - תצדיק פגיעה בחופש הביטוי. יהיו אלה מקרים חריגים ומיוחדים, אשר באופיים מזעזעים את אמות הספים של הסובלנות ההדדית."

לעוצמת הפגיעה ברגשות המצדיקה פגיעה בזכויות התייחס בית המשפט העליון בעניין מצעד הגאווה: "אכן, בנסיבות העניין מוכנים היינו להניח כי מנקודת השקפתם של חוגים חרדים, עלולה הייתה להיווצר בקיום המצעד שתוכנן, פגיעה כנה ואמיתית ברגשותיהם הדתיים של התושבים החרדיים והדתיים בירושלים. אולם בכך אין די. השאלה היא האם נתקיימה פגיעה ברגשות שלפי מהותה ועוצמתה מצדיקה את שלילתו של חופש הביטוי וההפגנה בדמוקרטיה המבוססת על פלורליזם חברתי. ברי כי המענה לשאלה זו אינו יכול להיקבע על-פי עוצמת ההתפרעויות של אספסוף פורע חוק... בהתחשב... במתכונתו הסופית של האירוע, במיקומו ובאופי שהוא נועד לשאת - מתבקשת המסקנה כי הפגיעה ברגשות הדתיים לא עברה את סף הסיבולת הגבוה הנדרש לצורך הסגתו של חופש הביטוי וההפגנה בשיטתנו המשפטית."

בג"ץ 8988/06 משי זהב נ' מפקד מחוז ירושלים, טרם פורסם, פסק דין מיום 27.12.06, בפסקה 14 לפסק דינה של הנשיאה.

האם מרחב ציבורי משותף מהווה פגיעה כה חמורה ברגשות הדתיים עד כדי כך שיצדיק הפרדה במקומות מסוימים? שאלה זו כרוכה בשאלת היותה של מדינת ישראל מדינה רב-תרבותית.

מדינת ישראל כמדינה רב-תרבותית

רב-תרבותיות והעיקרון הליברלי

הסוגיה של דרישת ההפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי מעלה במלוא עוצמתה את הדילמה הרב-תרבותית. מדינת ישראל היא ללא ספק מדינה רב תרבותית. חיות בה קבוצות בעלות זהויות שונות. השאלה היא מה היקף חובתה של המדינה לאפשר לקבוצות התרבותיות, ובכללן גם קבוצות לא ליברליות, לממש את מפעלן התרבותי, העומד בניגוד לעקרונות יסוד ליברליים כמו חירות ושוויון ולערכי הפלורליזם והסובלנות. המקרה של דרישת הפרדה בין גברים לנשים מצד החברה החרדית מעלה במלוא עוזו את השאלה עד כמה מדינת ישראל, כמדינה המחוייבת לערכים דמוקרטיים מחד ויהודיים מאידך, צריכה לכבד את רצונה של החברה החרדית לנהוג על פי אורחות חייה והיכן עובר הגבול בו על המדינה לקבוע כי זכויות הפרט לחירות, לכבוד ולשוויון גוברים על זכותה של הקבוצה למימוש תרבותה.

להלן נבקש לגבש מתווה להכרעה בשאלה שבוכה זו.

בטרם נכריע מהם גבולות הזכות של קבוצה תרבותית בחברה ליברלית מן הראוי שנשאל את עצמנו: כיצד מגדירים קבוצה תרבותית? נראה כי ההגדרה מורכבת ממרכיב אובייקטיבי ומרכיב סובייקטיבי. המרכיב האובייקטיבי בוחן את הפרמטרים שבאמצעותם ניתן לומר כי לפנינו קבוצת לאום, גזע, דת או אתניות. המרכיב הסובייקטיבי בוחן את התחושה שחברי הקבוצה חשים לגבי השתייכותם הקבוצתית ומשמעותה. המרכיב הסובייקטיבי מבהיר נקודה קריטית בגיבוש הפיתרון לדילמה הרב תרבותית והיא העובדה שלפרטים יש אפשרות בחירה ביחס לתרבותם: אנשים עשויים להמנות בראשית דרכם על קבוצה אחת ואחר כך על אחרת. הם משתנים ומתפתחים על ציר הזמן: אנשים עוברים שינויים נפשיים בחייהם. הם ממירים את דתם, חוזרים בתשובה. מהגרים הופכים השתייכות לאומית למוצא לאומי, אחרים יכולים לדחות את תרבותם ולעבור לתרבות אחרת. על רקע זה יש להבין את זכות היציאה (right of exit) שיש לפרטים מהקבוצה התרבותית זכות היציאה נגזרת למעשה מתוך הגישה הליברלית לפיה החברה מחוייבת לפעול למען טובתם הקיומית (well-being) של החברים בה.³³

הטובה הקיומית של בני החברה הליברלית קשורה קשר הדוק לערך האוטונומיה. לפי התפיסה הליברלית האדם נתפס כסופר של סיפור חייו, כמי שחופשי לעצב אותם כרצונו. האידיאל של אנשים אוטונומיים הוא זה המשקף את יכולתם לשלוט במידה מסוימת בגורלם על-ידי קבלת החלטות בענייני חייהם. חברה המחוייבת לערך האוטונומיה מחוייבת לסייע לחברים בה לקבל את התנאים המבססים יכולת לחיות חיים אוטונומיים כלומר דאגה למתן האמצעים החומריים והמוסדיים החיוניים להפעלה אפקטיבית של האוטונומיה הפרטית והציבורית של הפרט.³² אוטונומיה משמעה שהאדם יכול לגבש עמדה בין טוב לרע, לממש את שאיפותיו, לעצב את זהותו ולבחור את הקבוצות התרבותיות אליהן הוא משתייך.

הבסיס לפיתרון הליברלי הוא ההנחה כי החברה מורכבת מקבוצות תרבותיות שונות. אדם יכול להיות דתי, להיות שייך לעדה מסוימת ולהיות חלק מקהילה בעלת נטיה מינית מסוימת. כל אחת מן הקבוצות תשליך על חייו באופן שונה ובאופן עמוק. המטרה הליברלית היא לאפשר את המימוש התרבותי הקבוצתי הסימולטני באופן שיביא לאדם את מירב ההתפתחות בחייו. לכן הפתרון הוא בנסיגת המדינה ממעורבות ישירה בענייני התרבות של חבריה.

33. ג' גונטובניק, הזכות לתרבות בחברה ליברלית ובמדינת ישראל, עיוני משפט כז (1) 70-23.

34. ז' ברונר וי' פלד, על אוטונומיה יכולת ודמוקרטיה: ביקורת הרב-תרבותיות הליברלית, רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן צבי ז"ל (מ' מאוטנר, א' שגיא ור' שמיר, עורכים תשנ"ה) 107, 121. וכן ראו ג' גונטובניק, הזכות לתרבות בחברה ליברלית ובמדינת ישראל, עיוני משפט כז (תשס"ג), 70-23, עמ' 33.

חירויות הפרט הן אלה שמתירות לקבוצות התרבותיות את מימוש מפעלן התרבותי באופן חופשי יחסית. על כן אין סתירה הכרחית בין זכויות הפרט לצרכים התרבותיים הקבוצתיים. נהפוך הוא: זכויות הפרט מניחות שפרטים רבים יממשו את החירויות הנתונות להם באופן תרבותי קבוצתי. ברור לחברה הליברלית שעל ידי השתייכות קבוצתית תרבותית זו ומימושה, טיב היכולת למימוש עצמי גדל ועמו גם עומקה של יכולת זו. החירות והביטוי נעשים משמעותיים הרבה יותר כתוצאה מהפעילות התרבותית.

אחד הערכים הבסיסיים המנחים את המימוש התרבותי בחברה ליברלית הוא הסובלנות. מרכיב זה מחייב את בני החברה הליברלית להשלים עם מפעלים תרבותיים שאין הם מסכימים להם או מזדהים עמם. סובלנות מובחנת מאדישות. אני יכול לסלוד מתרבותך אך יהיה עליי עדיין להשלים עם יכולתך ויכולתם של חבריך לממש אותה. קבוצה תרבותית יכולה להשקיף על מפעלה התרבותי של רעותה בעוינות. הסובלנות הליברלית פירושה ריסון, איפוק, לעיתים אף השלמה עם השוני התרבותי בחברה. הכבוד לשוני נובע מהיכולת שאנו מייחסים לבני האדם לעצב את חייהם כראות עיניהם.

לאור הנחות יסוד ליברליות נגזרות המגבלות המוטלות על המפעל התרבותי בחברה הליברלית:

1. המגבלה הבסיסית היא שלילת השימוש באלימות פיזית- ההכרה בערכי קדושת חיי אדם היא המרכיב הבסיסי להתנהלות חברתה ליברלית. בסיס זה אסור לו שייסוג מטעמים תרבותיים והחברה הליברלית אינה יכולה להתפשר בעניין זה. דוגמא מובהקת לעניין זה היא אי השלמה עם נקמת דם ועם רצח על רקע חילול כבוד המשפחה.

2. מגבלה שנגזרת מהעוינות הליברלית לאלימות נוגעת בכלים העומדים לרשות הקבוצה התרבותית לאכוף את הציות לנורמות התרבותיות של בני הקבוצה. כפייה אלימה של מטען תרבותי היא מחוץ לתחום. משמרות צניעות למשל הפועלות בדרכים אלימות לכפיית ערכי הצניעות בחברה החרדית לא יזכו ליחס סובלני במסגרת רב-תרבותיות ליברלית. אי היכולת לנקוט באמצעים כאלה משמעה ויתור של קבוצות לא ליברליות רבות החייבות להשלים עמו. הוא מחייב את הקבוצות התרבותיות להשלים עם מפעלים תרבותיים אחרים - מתחרים וסותרים. בכך, האפשרות שהתכנים התרבותיים של הקבוצות התרבותיות יעברו שינויים מתחזקת. תרבויות מועדות לעבור שינויים כתוצאה מחיים בחברה רב תרבותית ליברלית. לפעילות בסביבה פלורליסטית תהיה השפעה על כל בני החברה. רק באמצעות השכנוע החברתי (הלא אליים) ועל ידי תרומה לטובתן הקיומית של חבריהן יוכלו התרבויות להחזיק בהם.

3. כמו כן, ההשקפה הליברלית מציגה עמדה עקרונית עוינת כלפי מגבלות פנימיות שקבוצה מטילה על חבריה. אין לאפשר כפיית פרטים להישאר נאמנים למטען תרבותי קבוע בשם הזכות לתרבות. הטלת מגבלות כופות שכאלה סותרות את המחויבות של החברה הליברלית לערכי היסוד של האוטונומיה וכבוד האדם. הבנת המטען התרבותי הקבוצתי כמטען שיכול להשתנות אוסרת לאפשר לקבוצות תרבותיות לגייס את כוחו של המשפט למנוע שינוי כזה. כך למשל אסר בית משפט על חברה חרדית שניהלה בית-דירות לקבוע בחוזה שמשותף שלא יקיים מצוות ניתן יהיה להעביר את זכויותיו לשומר מצוות אחר, לפי הגיון זה גם לא ניתן לאכוף באמצעות חקיקה הפרדה באוטובוסים על חברי הקהילה החרדית³⁵. נוסף על כך, העיקרון העומד בין הקבוצות התרבותיות הקיימות בחברה הוא זכותם של הפרטים לפתח או לשנות את זהותם. השתייכות תרבותית אינה גזירת גורל והיא יכולה להשתנות. על רקע זה יש להבין את המחויבות הליברלית לשמור על "זכות היציאה" המוגבלת ממילא מבחינה מעשית, כי לאדם קשה להתנער מערכים שגדל עליהם וממוסכמות חברתיות שהוא שבוי בתוכם. לכן, יש להציב גבולות למה

שקבוצות תרבותיות יכולות לעשות כדי למנוע את זכות היציאה. כך למשל יש לחייב אותם לתת לאדם חינוך בסיסי המאפשר לו להיות אדם בעל יכולת כלכלית עצמאית ולמנוע כאמור לעיל הטלת מגבלות כופות.

גבולות הסובלנות הליברלית קשים לקביעה. עיקר הקושי נובע מכך שאותם ערכים - האוטונומיה וכבוד האדם הם אלה המאפשרים מצד אחד, את קיומם של הקבוצות הלא ליברליות בתוך הקבוצה, אך מציבים מצד אחר את הגבולות ליכולת הפעולה שלהם. אחד הגבולות הברורים בחברה ליברלית הוא שקבוצת המיעוט לא יכולה לכפות את הפרקטיקות שלה על הפרטים באלימות או באמצעים משפטיים. לא כל שכן שהיא אינה יכולה לכפות פרקטיקות הפוגעות בזכויות הפרט של האזרחים שהם אינם חברי קבוצת המיעוט אלא חברי קבוצת הרוב. כיוון שהמרחב הציבורי משמש את קבוצת המיעוט וקבוצת הרוב גם יחד הרי שכדי להגן על האוטונומיה של היחידים מפני פגיעה בסיסית בזכותם לשוויון ואי אפליה יש להציב את גבולות הרב תרבותיות. ברגע שדרישות ההפרדה חוצות את בית הכנסת הקהילתי ועוברות למרחב הציבורי הכללי, הן הופכות להיות פסולות, כיוון שלמרחב זה שותפים האזרחים כולם באופן שאינו מאפשר הפרדה בין חברי קבוצת המיעוט לקבוצת הרוב³⁶.

יש לזכור שהקהילה החרדית משגשגת בתוך החברה הישראלית. אין זו תוצאה מקרית. מעבר לכוחם הפוליטי של החרדים, ניתן להסביר זאת בכך שערכי היסוד הליברליים, שהחברה הישראלית מחויבת להם, הם אלה המאפשרים את הקיום התרבותי הסימולטני של קבוצות תרבותיות רבות שחלקן אינו ליברלי. ואולם, לסובלנות הליברלית יש וחיובים להיות גבולות. כאשר גבולות אלה נחצים לא תוכל הזכות לתרבות למנוע התערבות של החברה הליברלית בפרקטיקות של קבוצות תרבותיות העוברות על עיקרי יסוד ליברליים. אכיפה של קבוצת המיעוט על קבוצת הרוב של ערכים שאינם שוויוניים חוצה גבולות של הכרה בזכות המיעוט. אכיפה כופה או אלימה של הפרדה כמו זו שהתגלתה בקוי ההפרדה באוטובוסים אף היא אסורה כעיקרון. המחויבות הליברלית לפלורליזם וסובלנות מאלצת קבוצות תרבותיות שונות להשלים עם קיומן של קבוצות תרבותיות אחרות סותרות. כך, הקהילה החרדית אינה יכולה לכפות על נשים העוברות בשכונתן לקבל הפרדה שלא לרצונן. הפרדה במרחב הציבורי החרדי הוא מדרון חלקלק, העשוי להוביל לכפייה של אפליה ופגיעה בחירות ובכבוד שחברה ליברלית אינה יכולה להסכין עמה³⁷.

נקודה חשובה נוספת שיש להזכיר היא שקבוצת המיעוט עצמן אינן מונוליטיות. הנשים מהוות פעמים רבות מיעוט בתוך מיעוט, וככאלה הן חשופות לפגיעה על ידי פרקטיקות של קבוצות המיעוט שזוכות להגנה מצד חברת הרוב בשם ערכי החברה הליברלית. כך, בחברה החרדית, איש לא שאל לדעתן של הנשים באשר לרצונן בהפרדה. הנשים לא יצרו את נורמות ההפרדה, אשר נאכפות על ידי גברים ומשרתות אינטרסים של גברים, ואין להן כל יכולת לשנותן. חברה ליברלית לא יכולה להסכין עם פרקטיקות פוגעניות בנשים, כאשר קולן של נשים אלה אינו נשמע. כל החלטה על זכויות תרבותיות למיעוט חייבת להיעשות בשיתוף עם נשים בנות קבוצת המיעוט.

רב תרבותיות במשפט הישראלי

הכרזת העצמאות קבעה כי מדינת ישראל "תבטיח חופש דת מצפון, לשון, חינוך ותרבות" ואולם הזכות לתרבות לא זכתה להכרה מפורשת ואף לא להגדרה במשפט הישראלי.

35. הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה הציבורית אף היא קבעה במסקנותיה כי בחקיקה מעין זו יש פגיעה בעקרונות יסוד שאינה עולה בקנה אחד עם עקרונות היסוד של המשפט, המשטר והחברה במדינת ישראל. ראו עמ' 58 לדוח הוועדה.

36. בעניין זה אף הכריע לאחרונה בית המשפט העליון בפסק דין הדן בהפרדה בין גברים לנשים בשכונת מאה שערים, בו צוטטה עמדת המדינה לפיה לא תתאפשר הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי. בג"ץ 6986/10, רחל עזריה ואח' נ' משטרת ישראל (טרם פורסם)

37. ראו גונטובניק, הזכות לתרבות בחברה ליברלית ובמדינת ישראל, לחיות את הסתירות, בתוך זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות בישראל, (י. רבין וי. שני, עורכים) עמ' 619.

נראה כי גם גישת בית המשפט העליון היא כי הפרקטיקות התרבותיות השונות כפופות לזכויות אדם יסודיות ובהן כמובן הזכות לכבוד ולשוויון. כך בבג"ץ 1067/08 **עמותת נוער כהלכה נ' משרד החינוך** מצטט השופט מלצר מתוך הסכמה את דברי פרופ' מנחם מאוטנר מתוך ספרו, משפט ותרבות בפתח המאה העשרים ואחת הקובע:

"מכיוון שהפעלנו את החובה לנהוג כבוד בבני אדם כהצדקה לאי התערבות בתרבויותיהם, כי אז עלינו לומר שאם נאתר קבוצה שתרבותה אינה מבוססת על יחס של כבוד לבני אדם, יפקע תוקפו של טיעון הקבוצה להצדקת אי ההתערבות בתרבותה וייפתח הפתח להתערבות בפרקטיקות התרבותיות שלה כדי להשיב את הכבוד לבני האדם החיים בה. שהרי, תהא זו סתירה פנימית אם נתיר לקבוצה לחסום התערבות בפרקטיקות שלה בשם הצורך לנהוג כבוד בבני האדם, בעוד שהפרקטיקות הן עצמן מבוססות על חוסר כבוד לבני אדם"

וכן אומר השופט בועז אוקון בעת"ם י-ם 1320/03 **מנחם מענדל אלקסלטי נ' עיריית ביתר עילית** פסקה 22 לפסה"ד:

"הפיתוי לראות מסגרות ייחודיות כמקדמות את אינטרס הקהילה בחברה רב-תרבותית הוא גדול, אך יש בו משום מלכודת פתאים. דווקא בחברה רב-תרבותית יש לשקוד על קיומן של מסגרות כלליות רחבות ומגוונות. רק קיומן של מסגרות כאלה יבטיח את הדינמיות החברתית וימנע יצירתן של כיתות אשר יכרסמו בחברה ויסכנו את עצם קיומה."

לפי דברים אלו, אף שהטיעון בדבר הסדר של הפרדה בין גברים לנשים נשען על חופש הדת ומניעת הפגיעה של בני קבוצת המיעוט, הרי שיש להביא בחשבון בעת שקילתו של ההסדר, בראש ובראשונה שיקולים של כבוד האדם ושוויון. דברים אלה נלמדים מקל וחומר שהרי אם ניתן לחסום פרקטיקות שיש בהם משום פגיעה בכבוד בני האדם בתוך הקבוצה עצמה, הרי שניתן לחסום מקבוצה מלהחיל פרקטיקות מסוג זה ברשות הרבים ולפגוע בשוויון בני קבוצות אחרות³⁸.

בעניין זה יש להתייחס גם לעובדה שעד היום קיבל הציבור החרדי במדינת ישראל את קיומו של מרחב ציבורי מעורב ולא ראה בכך פגיעה ברגשותיו הדתיים. ההפרדה בין נשים לגברים בחברה החרדית יושמה רק לצורך פולחן דתי או באירועי שמחה פרטיים. הפסיקה החרדית עצמה מתירה יציאה למרחב הציבורי המחייב את שני בני המינים להתערב אלו באלו. כך למשל פסק הרב משה פיינשטיין, פוסק חרדי בעל השפעה חשובה בעולם החרדי, כי נסיעה בתחבורה ציבורית המפגישה בין גברים לנשים ולעיתים אף יוצרת חיכוך פיזי לא מכוון, אינה עומדת בניגוד לשום איסור הלכתי או רגש דתי³⁹.

הפליה בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000

חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים תשס"א-2000 הוא הבסיס החוקי לאיסור הפליה בין גברים לנשים במתן שירותים. החוק נועד להרחיב את תחולתו של עקרון השוויון בתחום היחסים בין אדם לאדם ולאסור על פרקטיקות של הפליה מצדם של גופים ואנשים פרטיים העוסקים באספקת

38. ראו פסקאות 126-127 לדוח הוועדה של משרד התחבורה לעיל.

39. פסק הלכה של הרב פיינשטיין בעניין הליכה בסאביי ובבאסעס, אבן העזר, אגרות משה, עמ' שכ"ו.

מוצר או שירות ציבורי או בהפעלת מקום המיועד לשימוש הציבור. בנסיבות אלה נקבע בחוק, כי:
"מי שעיסוקו בהספקת מוצר או שירות ציבורי או בהפעלת מקום ציבורי, לא יפלה בהספקת המוצר או השירות הציבורי במתן כניסה למקום ציבורי או במתן שירות למקום הציבורי, מחמת גזע, דת או קבוצה דתית, לאום, ארץ מוצא, מין, נטייה מינית, השקפה, השתייכות מפלגתית, מעמד אישי, הורות או מוגבלות"⁴⁰.

מטרתו של החוק היא אפוא, להבטיח כי במקומות פרטיים בעלי אופי ציבורי, כגון מועדונים, אולמות אירועים, בתי קפה, אוטובוסים, ברכות שחייה וכיוצא באלה, לא יוכלו בעלי המקום או מנהליו להכתיב מדיניות של סלקציה והפרדה ממניעים גזעניים, סקסיסטיים או אחרים, ובכך לפגוע בעקרון השוויון.

עם זאת, מחוקקי החוק חששו כי החלה גורפת של עקרון השוויון על יחסים במשפט הפרטי תפגע בזכויותיהן של קהילות דתיות או מסורתיות, המקיימת מטעמי דת, מסורת ואמונה, מסגרות של הפרדה בין נשים לגברים. אוכלוסיות כמו האוכלוסייה החרדית או אוכלוסיות מסורתיות של מוסלמים ודרוזים. לפיכך⁴¹, הוסף לחוק חריג מיוחד הנותן הכשר להפרדה בין נשים לגברים בלבד. חריג זה קובע כך:

"אין רואים הפליה לפי סעיף זה בקיומן של מסגרות נפרדות לגברים או לנשים, כאשר אי הפרדה תמנע מחלק מן הציבור את הספקת המוצר או השירות הציבורי, את הכניסה למקום ציבורי, או את מתן השירות במקום ציבורי, ובלבד שההפרדה היא מוצדקת בהתחשב בין השאר באופיו של המוצר, השירות הציבורי או המקום הציבורי, במידת החיוניות שלו, בקיומה של חלופה סבירה לו, ובצרכי הציבור העלול להיפגע מן ההפרדה"⁴².

ההפרדה היחידה שהחוק נתן לה גושפנקא מפורשת היא ההפרדה בין נשים לגברים, תוך מתן היתר לפגיעה פוטנציאלית בעקרון השוויון בין המינים.

יש לשים לב כי על פי החריג לחוק נדרשים, מספר תנאים על מנת להכשיר פרקטיקה של הפרדה בין גברים לנשים:

- א.** ללא הפרדה, לא תוכל קבוצה מסוימת לעשות שימוש בשירות.
- ב.** ההפרדה מוצדקת בהתחשב באופי השירות.
- ג.** יש לשקול האם מדובר בשירות חיוני.
- ד.** יש לוודא שקיימת חלופה סבירה ללא הפרדה.
- ה.** יש לקחת בחשבון את צרכיו של הציבור שנפגע מההפרדה.

מהדיונים בוועדת חוקה, חוק ומשפט בהצעת החוק, עולה כי החריג האמור יועד בעיקר לפעולות תרבות במגזר החרדי, ולא לשירותים הניתנים בקהילה או לחנויות מסחר. הדוגמאות שהובאו במהלך הדיונים היו של הפרדה בבריכות שחייה, אולמות שמחה, מופעי בידור, והקרנות סרטים.

כך למשל, בדיון בוועדת חוקה, חוק ומשפט שדנה בהצעת החוק ציין המשנה ליועץ המשפטי לממשלה:

עו"ד יהושע שופמן ממשרד המשפטים:

"רצינו שאותם דברים שלגביהם היה קונצנזוס, לא למנוע, אם, למשל, בהקרנת סרט לציבור החרדי, כשיש הפרדה בין גברים ונשים. אבל בכל זאת יש סייג, ובלבד שזה יוצדק בהתחשב בטעמים האלה, כיוון

40. סעיף 3(א) לחוק.

41. אמנון רובינשטיין, יושב-ראש ועדת חוק, חוקה ומשפט שעסקה בגיבושו של החוק, הסביר בהקשר זה: "רבותי, יש כאן חברה מורכבת שיש בה אלמנטים שההפרדה היא נוהג מקובל, לא רק בשירותים חיוניים, אלא בכל דבר, לא רק בקרב יהודים, גם לגבי מוסלמים ודרוזים, שהפרדה זה חלק מאורח החיים ואנחנו לא רוצים לכפות עליהם אורח חיים שונה" (פרוטוקול מס' 188 מישיבת ועדת חוקה, חוק ומשפט מיום 30.10.2000).

42. סעיף 3(ד) לחוק.

שיש הבדל בין הופעה של זמר לבין דבר שהוא שירות חיוני אחר, נניח, לצורך העניין שירות רפואי."

היו"ר אמנון רובינשטיין ציין:

"אני עושה הבחנה בין שירותים של הקהילה עצמה לבין שירותים ממלכתיים. שירותים ממלכתיים לא קשורים לחוק הזה."

מהאמור עולה שהחריג לא נתכוון לחול על שירותים ממלכתיים, או על חנויות ומרפאות אלא לחול על מספר מצומצם של שירותים, שמעצם טבעם יוצרים צורך בהפרדה כמו בריכות שחייה או שירותים המשרתים רק את האוכלוסייה החרדית עצמה, כגון אירועי תרבות של הקהילה החרדית. לסיכום, הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי מהווה פגיעה בעקרון השוויון, בזכות לכבוד המעוגנת בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו ובזכות לחופש מדת. כמו-כן, הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי עומדת בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים ושירותים ובכניסה למקומות בידור ומקומות ציבוריים, התשס"א-2000.

7. מסקנות והמלצות

ממצאי הדוח מעלים שורה של מקומות ציבוריים ממלכתיים ופרטיים בהם נתקלנו בהפרדה בין נשים לגברים. מהרשימה והגיוון של המקומות בהן נדרשת ההפרדה ניתן לראות כי ישנה מגמה זוחלת של יצירת הפרדה גם במקומות שבעבר נחשבו מרחב ציבורי טבעי לחלוטין הפתוח לגברים ולנשים כאחד. נראה כי הדרישה להפרדה באוטובוסים שהחלה בשנת 1997, הייתה רק תחילתו של תהליך שבו קבוצה בתוך החברה החרדית מובילה תהליכי שינוי של החברה החרדית בהפרדה בין גברים לנשים: חדרים המתנה למרפאות, סניפי דואר, סיורים, כנסים וחנויות. בעניין ההפרדה באוטובוסים קבעה הוועדה שהוקמה על ידי משרד התחבורה כי מדובר בכפיה הנעשית באמצעות אלימות מילולית ופיזית.

התפשטות תופעת ההפרדה בין נשים וגברים מעלה שורה של שאלות ערכיות, מעשיות וחוקיות. הרתיעה של ציבור ליברלי דמוקרטי מההפרדה היא טבעית ומובנת. ההפרדה נוגדת את הערכים של שוויון בין גברים לנשים. היא מעלה על הדעת הסדרים של הפרדה גזעית בארה"ב והאפרטהייד בדרום אפריקה. מצד שני, הקהילה החרדית המהווה מיעוט בארץ, מנהלת אורח חיים אשר פרקטיקות של הפרדה הן חלק אינטגרלי ממנו. עולה אם כן השאלה, עד כמה עלינו כחברה להתחשב במנהגים אלה? ומה לגבי זכותן של הנשים החרדיות המהוות קבוצת מיעוט בתוך החברה החרדית? קולן של נשים אלה לא נשמע כיוון שהן לא נמנות על מקבלי ההחלטות. יתרה מכך, אף קולם של המתונים בציבור החרדי לא נשמע כיוון שהמגמה השלטת היא מגמה של הקצנה דתית, משטור והסתגרות.

בתהליך התפשטות ההפרדה במקומות ציבוריים אנו עדים לשני תהליכים חשובים עליהם יש לתת את הדעת: מעגל אחד הוא מעגל ההשפעה על החברה החרדית עצמה. התרבות המקומות הפרטיים היוצרים הפרדה בין נשים וגברים מעצימה את מגמות ההקצנה בחברה החרדית ומאיצה תהליכים של התבדלות החברה ודיכוי קבוצת הנשים בתוכה. מעגל שני הוא מעגל ההשפעה על החברה הישראלית כולה העומדת בפני תופעה בה מקומות ציבוריים מובהקים הופכים להיות נפרדים. גם כאשר מדובר במרפאות קופות חולים, תחנות משטרה או סניפי דואר הממוקמים בתוך שכונות שהן באופיין חרדיות, הרי שתמיד יש גם ציבור שאינו חרדי המשתמש בשירות הניתן, והמשמעות היא שאזרחים נתקלים במצב בו שירות ציבורי כללי שאמור להינתן באופן שווה לכל דורש ניתן בצורה שיש עמה אפליה ופגיעה בכבוד. במידה והמדינה תחליט לאפשר לציבור החרדי ליצור הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי הרי שהיא תעמוד בפני מצב בו עליה ליצור מקבילה לשירותים הניתנים בהפרדה של שירותים הניתנים באופן שוויוני לכול. בכך מכניסה עצמה המדינה להוצאות כפולות של הקצאת שירותים לציבור אשר קשה למצוא להן צידוק. מה גם שבכך יש גם פגיעה בעקרון השוויון, בזכות לכבוד המעוגנת בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו ובזכות לחופש מדת. כמו-כן הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי עומדת בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים ושירותים ובכניסה למקומות בידור ומקומות ציבוריים, התשס"א-2000.

השפעה נוספת על הציבור הכללי הינה במרחב הציבורי המשותף כמו הכותל, רחובות במרכז העיר ובשכונות מגורים בהם נדרשת הפרדה והם הופכים להיות בלתי שוויוניים ומפלים לכלל הציבור. תופעות ההפרדה אף מתרחשות דווקא במועדים בהם ציבור רחב ומגוון מגיע למקומות אלה ולכן הפגיעה בשוויון ובכבוד היא חמורה. במקרים של מקומות "השייכים לכולם" כאתרי זיכרון ומורשת לא ניתן לפתור את הבעיה אלא בדרך המאפשרת גם לאלה וגם לאלה נגישות שווה למקום. למשל במקרה של הכותל, פתרון ראוי יהיה יצירת עזרה שלישית אשר תאפשר גישה שווה לנשים ולגברים לצד העזרות הקיימות המכבדות את הצורך של החברה האורתודוקסית להתפלל בכותל בנפרד.

יהיו שיגדירו את האינטרסים המתנגשים בסוגיית הפרדה: זכויות הפרט של האישה החרדית מול אינטרס קבוצת המיעוט המעוניינת להתאמות לאורח חייה מחד, ואינטרס קבוצת המיעוט מול אינטרס הרוב הדמוקרטי הדוגל בערכים של כבוד ושוויון מאידך. אולם, יש לשים לב כי לא כל חברי קבוצת המיעוט מגדירים את אורח חייהם כדורש הפרדה בין נשים לחרדים במרחב הציבורי. אף התבוננות היסטורית תרבותית בקהילה היהודית המסורתית והחרדית אינו מעלה ממצאים התומכים בדרישות אלה. לפי המשפט הישראלי מקום בו מבוקשת זכות שאינה מבוססת על הלכה רווחת מעמדה נחלש. (בג"ץ 97/6024 שביט נ' חברה קדישא גחש"א רשל"צ, פ"ד נג (יד) 600, 623-621).

אינטרסים מתנגשים אלה נידונים היום בישראל במסגרת שיח רב תרבותי ליברלי. כך מוכשרות פרקטיקות שונות, אשר לא כולן ליברליות. זאת, במסגרת התפיסה כי חלק מהזכות של כל פרט לאוטונומיה היא הזכות לתרבות. חברות בקהילה תרבותית נתפסת לפי גישה רב תרבותית כתנאי ליצירת הקשר תרבותי תומך וכחלק מהזכות לחירות. אולם כפי שהבהרנו לעיל לא ניתן להכשיר במסגרת עיקרון רב תרבותי פגיעה בזכותם של יחידים לשוויון או לכבוד בין אם הם חברי הקהילה עצמה ולא כל שכן אם הם אזרחים שאינם חברי הקבוצה התרבותית המוצאים עצמם נפגעים ממנה.

בהתחשב בערכים רב תרבותיים אלה, לאור העובדות שהוצגו בדוח עולות המסקנות הבאות:

1. פרקטיקות הפרדה שהוצגו בדו"ח אינן תוצאה של דרישה פורמאלית שהוצגה לרשויות במדינת ישראל. ממילא, מדינת ישראל לא גיבשה מדיניות מסודרת הכוללת קריטריונים מסודרים האם לקיים הפרדה ובאיזה אופן. כתוצאה מכך, ההפרדה בין נשים לגברים היא תוצאה של פעולה כוחנית והפעלת לחץ של אנשים מתוך החברה החרדית המנסים ליצור הפרדה באופן נקודתי ולקבוע עובדות בשטח. ההפרדה אינה נעשית מתוך שיקול דעת הבוחן את הצרכים לעומת המחירים שאחרים או אחרות נדרשות לשלם על כך ואת הפגיעה בזכותם לשוויון ולכבוד, ערכים המוגנים היום על פי חוק יסוד כבוד האדם וחירותו. ההחלטה לקיים כינוס נפרד במשרד החינוך למשל, אינה פרי החלטה מושכלת ושיטתית אלא החלטה נקודתית לגבי אותו כנס, בעקבות לחץ על מקבלי ההחלטות. לכן, נקודה ראשונה שדוח זה מבקש להצביע עליה היא העובדה **שההפרדה נאכפת ללא כל מודעות מצד החברה האזרחית בישראל לשינויים בתוכה אלא מתוך כניעה לתכתיבים כוחניים שלא הוסדרו על-פי דין או מתוך יצירת איזונים משפטיים הולמים.**

2. המרחב הציבורי במדינה ליברלית מערבית צריך לשקף את הערכים הליברליים של חירות ושוויון ולכן עליו להיות נגיש לכולם בצורה שווה. מהדוגמאות שהובאו בדוח זה עולה כי אין המדובר במנהגים דתיים או תרבותיים המתקיימים בדלת אמותיה של הקהילה החרדית בלבד, אלא בשירותים יסודיים שכל אזרח ואזרחית נזקקים להם, ההופכים להיות נפרדים. לא ניתן לבצע חלוקה דיכוטומית של שכונות שמסומנות כחרדיות, בהן יונהג משטר הפרדה לעומת שכונות שיוגדרו כ"חילוניות" ובהן לא תותר הפרדה⁴⁰. בסימון טריטוריאלי כזה, יש משום מתן אישור להפעלת טרור על כל יושבי השכונה החרדית שחייבים לקבל את משטר ההפרדה שיונהג. חלוקה דיכוטומית שכונתית יוצרת מחד אפליה בוטה במרחב הציבורי, שלא תאפשר לאנשים שאינם חרדיים לגור בשכונה, ומאידך תייצר פחד של שכונות

40. ראו בג"ץ 10907/04 סולודוך נ' עיריית רחובות (טרם פורסם), שם נפסק כי "רעתה הגדולה של ההפרדה וההתבדלות במגורים, ויצירת קהילות סגורות המבודדות עצמן בחומות חברתיות, מעודדות הפליה וניכור חברתי... הפרדה וניתוק בין קבוצות תרבותיות מעודדים עוינות ויריבות..." וכן ג' גונטובניק "קבוצות מיעוט המבקשות מהמדינה לסגור את עצמן: חומות משפטיות, גדרות חברתיות והפלייה בדור" קהילות מגודרות 425, 436 (משפט, חברה ותרבות, בעריכת א' להבי, 2010), המציין כי "יש להיזהר מכל מהלך יזום אשר מעודד ומקדם הפרדה, במיוחד כאשר הדברים נעשים על ידי המדינה. קיום הפרדה על ידי המדינה משדר מסר רב עוצמה בדבר הלגיטימיות הנורמטיבית שלה - מסר שתוצאותיו עלולות להיות הרסניות אם הוא חורג מן המידה

שאינן חרדיות מהתחרדות השכונה מכיוון שאז עשויים השירותים שניתנים בשכונה להיות נפרדים. תופעה זו כבר בולטת בשכונות בירושלים החוששות מזליגה של הציבור החרדי לתוכן שתגרום לשינוי פניו של המרחב הציבורי. לכן, יש להקפיד ששירותים ציבוריים והצביון של מקומות פרטיים המעניקים שירותים ציבוריים יישאר אחיד באופן המותיר את המרחב הציבורי פתוח לכל ולא פוגע בזכותה של אף אחת לכבוד ולשוויון.

3. העובדה שכל הרבנים בחברה החרדית הם גברים, מכתיבי המדיניות הם גברים והנפגעות הן הנשים מעוררת כשלעצמה טענה כבדה עד כמה הדרישות משקפות את רצונם של הפרטים בתוך הקבוצה. המצב חמור יותר, לאור העובדה שאף מקרב הגברים בתוך החברה החרדית, קיימות קבוצות רבות שרואות בהפרדה הקצנה לא חיובית שאינה נדרשת לפי חוקי ההלכה ואינה משפרת את אורחות חייה של החברה כחברה דתית או מוסרית. במצב דברים כזה, אין מקום שהמשפט הישראלי יתן יד לפרקטיקות של הפרדה המפלולת לרעה את הנשים בתוך החברה, כאשר הן במחלוקת בקרב חברי הקבוצה התרבותית עצמה.

4. ההמלצות המעשיות של הדוח הן כדלקמן:

יש לאסור הפרדה בכל שירות ממלכתי, לרבות שירותים הניתנים על ידי חברות ממשלתיות או ציבוריות במהותן כגון חברת הדואר, חברת החשמל, רכבת ישראל וקופות החולים, וזאת אף במסגרת שכונות חרדיות במובהק. הפרדה כזו היא בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים ובשירותים. היא אינה מתחייבת מאופיו וממהותו של המוצר והיא אינה מונעת את קבלת השירות אם לא מתקיימת ההפרדה. הראיה שהחברה החרדית במשך כל שנות קיומה של מדינת ישראל צרכה שירותים אלו ולא ראתה בכך פגיעה בה כקבוצה.

אין להסכין עם הפרדה במרחב הפיזי הממשי - כגון סגירת רחובות, אפילו באירועים מיוחדים כמו יום ירושלים וכו'. בעניין זה העירייה או המשטרה צריכות לאכוף באופן אקטיבי את האיסור על הפרדה - לרבות הורדת שלטים "מכווני התנהגות". הפרדה במרחב הפיזי פוגעת בזכותן של נשים ובזכותם של גברים לכבוד, לשוויון ולחירות במרחב הציבורי.

מקומות בעלי משמעות היסטורית לאומית ודתית והכותל בראשם, בהם מתקיימים טקסים דתיים ואחרים צריכים לאפשר לזרמים שונים לקיים טקסים לפי השקפתם. על מנת למנוע פגיעה במקומות אלה ברגשות דתיים אחרים צריך להתקיים איזור נפרד בו יתאפשר קיומם של טקסים אלה.

לא יהיה אירוע ציבורי הממומן מכספי מיסים שיש בו הפרדה, לרבות אירועים עירוניים, למעט חריגים מובהקים שבהם אופי האירוע והתכניות מיועדים רק לאוכלוסייה החרדית (למשל, ערב עיון לנשים חרדיות על הלכות טוהרה או על חינוך במשפחה מרובת ילדים). אירוע שאינו מיועד במוצהר אך ורק לאוכלוסייה חרדית, גם אם רבים מהמשתתפים הם חרדים - לא יכול להיות מופרד. כספי ציבור צריכים לשמש את כולם באופן שווה ואינם יכולים להיות מנוצלים למטרות מפלות שיש בהם יסוד מפלה בין אנשים שאין ביניהם שונות רלוונטית. כזה הוא המקרה של נשים וגברים המבקשים להשתתף באירוע ציבורי.

הפרדה בעסקים פרטיים לחלוטין, כמו בנק או חנות, מהווה אף היא פגיעה בזכות לכבוד ולשוויון, ולכן יש לאסור עליה, אף אם המדובר בעסק המצוי בתוך שכונה חרדית. אין לראות בכך פגיעה בחופש הדת של החברה החרדית שכן אין המדובר בפרקטיקה דתית וכאמור אף חלקים לא מבוטלים בתוך החברה החרדית עצמה רואים בה סטייה לא רצויה. אישה הנדרשת להיכנס לחנות בפתח המיועד רק לה או מוגבלת בשעות הכניסה, סובלת מיחס משפיל ומפלה. כפי שכבר נפסק בארה"ב ובישראל אין מצב של "נפרד אבל שווה" - הפרדה משמעה אפליה. הכרה באפשרות של עסקים פרטיים להפריד בין גברים לנשים עלולה לבטא סובלנות כלפי תהליכי הקצנה בתוך החברה החרדית ואיבוד הגבולות של חברה דמוקרטית וליברלית אשר צריכה להשליט ערכים של כבוד ושוויון לכלל האזרחים. לכן, מחובתה של המדינה לא לאפשר קיומה של פרקטיקה לא ליברלית במסגרת רב-תרבותית. בכלל זאת על המדינה לעודד אכיפה פרטית של חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א-2000, על ידי נשים/גברים שנפגעו מהפרדה.

יש לאסור על קיום כנסים ואירועים המיועדים לגברים בלבד הואיל והם מפרים את חוק איסור הפליה במוצרים ובשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א-2000, שכן לא ניתנת כל חלופה לנשים לקבלת השירות. אף במקרים אלה ראוי לעודד אכיפה פרטית על-ידי נשים שנפגעו מההדרה.

המרכז לפלורליזם יהודי | התנועה הרפורמית

המרכז לפלורליזם יהודי | התנועה הרפורמית